

Xenophons Samfundsøkonomiske Vision

En Analyse af *Poroi**

af David Bloch

Xenophons *Poroi* er skrevet i 355 f.Kr. eller i begyndelsen af 354 f.Kr.,¹ en forvirret tid for samtlige græske stater. Forbundsføllekriegen var netop slut, men Den Tredje Hellige Krig, der reelt begyndte ved Fokis' invasion af Delfi, var startet og skulle komme til at vare frem til 346 f.Kr. Ikke mindst for Athen havde tiden indtil 355 f.Kr. været ubehagelig: i 378/7 f.kr. havde Athen fået etableret Det Andet Attiske Søforbund, en for atenerne glimrende mulighed for at genvinde den magtposition, de havde haft – og misbrugt – før Den Peloponnesiske Krig. Men præcis som ved det tidligere forbund, begyndte Athen at udnytte og misbruge de andre medlemmer, hvilket i 357 f.Kr. førte til Forbundsføllekriegen, hvor flere af de større magter trådte ud af alliancen. Efter en udmattende krig sluttede de stridende parter fred i 355 f.Kr., men Athen måtte acceptere, at de oprørske stater ikke længere var del af forbundet.

At Athen i al denne forvirring skulle opleve en relativt fredelig periode, hvor indtægterne faktisk steg grundet Euboulos' styring, kunne Xenophon ikke vide, da han skrev *Poroi*. Men en sådan periode var præcis, hvad han ønskede, hvorfor han satte sig for at fremlægge nogle forslag, der kunne bringe staten på fode økonomisk.

På disse forslag vil vægten være lagt i den følgende analyse af skriftet, men de "xenophontiske" tanker om politik, krig, osv., der findes i skriftet, ignoreres naturligvis ikke.

A) Indledningen til *Poroi* og skriftets formål (I.1)

Netop spørgsmålet om tanker af "xenophontisk" karakter bliver aktuelt, når man læser skriftets indledning. På få linier fremlægger Xenophon en begrundelse for overhovedet at udarbejde økonomiske forslag, en begrundelse, der – så vidt jeg kan se – aldrig har fået rigtig opmærksomhed.

Han indleder sine økonomiske forslag med et generelt udsagn: en πολιτεία bliver af samme karakter som dens προστάται. Udover at være næsten fuldstændig identisk med Cyr. VIII.8.5 ses samme grundtanke også adskillige

* Denne artikel er en forkortet og revideret udgave af en afhandling indleveret som prisopgave i 1997/98 til Filologisk-Historisk Samfund. Signe Isager og Gorm Tortzen bedømte og kommenterede den oprindelige prisopgave, mens Thomas Heine Nielsen har læst nærværende forkortede udgave og er kommet med flere forslag til rettelser. Jeg skylder dem alle tre tak for deres indsats.

¹ Herom kan ikke herske tvivl, selvom Cataudella, *Per la Datazione dei Poroi: Guerre ed Eisphorai* for nyligt har forsøgt at sandsynliggøre det gamle standpunkt, at skriftet er forfattet i 346 f.Kr. For den samlede dateringsdiskussion, cf. især værker af Hagen, Zurborg, Gleiniger, Holzappel og forordet i Thiels udgave.

steder udenfor Xenophons forfatterskab, hvorfor det med rette er blevet fremhævet, at der er tale om en *topos*.² Dette siger Xenophon, fordi han ser, at Athens ledere gennem et stykke tid har opført sig yderst urimeligt overfor forbundsfællerne, hvilket altså, hvis man lader den første sætning stå til troende, må være ved at gøre borgerne uretfærdige. Men lederne siger, at selvom de ved, hvad retfærd byder dem at gøre, tvinges de til disse handlinger på grund af folkets fattigdom³ og handler ikke uretfærdigt, fordi de ønsker det. Dette er den baggrund, som Xenophon giver for at udtænke indtægtskilder, der kan sørge for 1) at afhjælpe fattigdommen og som resultatet og det vigtigste formål 2) at gøre athenerne mere velsete blandt de andre grækere.

Når Xenophon overhovedet har udtænkt disse forslag, er det åbenbart, hverken fordi han ønsker bedre kår til de fattige, eller fordi han har studeret økonomi i et stykke tid og nu vil afprøve sine teorier. Xenophons mål er, at Athen i politiske spørgsmål skal handle retfærdigt, ikke uretfærdigt, eller med Thiels formulering: "Paupertati civium igitur succurrendum erit ut res publica iusta esse possit, hoc totius nostri libelli est consilium."⁴ At penge er midlet mod uretfærdighed, var tilsyneladende almindeligt accepteret på denne tid.⁵

Dette er, hvad der faktisk siges, og Gauthier⁶ tøver ikke med at tale om sokratiske tankegang i dette afsnit, men spørgsmålet er, hvor stor betydning man bør tildele det sokratiske – eller, om man vil, filosofiske – element i Xenophons ord. At første sætning er en *topos*, blev nævnt i ovenstående, og dertil kommer, at hvor Xenophon taler om uretfærdighed, er det en konkret henvisning til forbundsfællerne (ἀδικώτεροι εἶναι περὶ τὰς πόλεις). Der er ikke tale om, at Athens ledere kan karakteriseres generelt ved begrebet "uretfærdighed", dvs. Xenophon kritiserer ikke, at lederne er uretfærdige. At det konkret er uretfærdighed overfor forbundsfæller, der tænkes på, ses også af den følgende sætning: ἐκ τούτου var Xenophon begyndt at undersøge spørgsmålet, om Athens borgere kan διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἑαυτῶν. Forslaget drejer sig ikke om at ernære befolkningen fra dens egen jord; dette ville være et yderst urealistisk ønske,⁷ hvad Xenophon også selv er klar over (Thiel, ad loc. henviser passende til *Poroi* I.7: προσάγεται ὧν δεῖται). Hvad han ønsker, er at udnytte Attika og dets muligheder på en sådan måde, at athenerne ikke behøver at udpine og misbruge deres allierede på grund af pengemangel. Kort sagt er det altså ikke "en retfærdig

² Cf. Lieck, pp. 6f. og Gauthier, *Comm.*, pp. 35ff. Til sidstnævntes liste over steder med samme tanke kan suppleres Demosth. XXII.64, der er fra samme periode. Således må det også anses for misforstået, når Dillery, p. 1n1 i ligheden mellem stederne i *Poroi* og *Kyropædien* ser et særligt vægtigt argument for Xenophon som forfatter af *Poroi*. Heller ikke kan jeg på nogen måde være enig med Delebecque, p. 471, der hævder, at hele *Poroi* udgår fra idéen om, at folk bliver af samme karakter som deres ledere.

³ Hvor fattige folk i Athen var, fremgår klart af Isoc. VII.83.

⁴ Thiel, ad loc.

⁵ Cf. Plat., *Resp.* 330d4-331b7 og Xen., *Symp.* III.4 og IV.1; Ar., *Plut.* vv. 415-609 har umiddelbart et andet syn på sagen, men man skal naturligvis være forsigtig, når man benytter komedie som historisk kildemateriale.

⁶ Gauthier, *Comm.*, pp. 37f.

⁷ Som et sådan forslag synes Lieck, pp. 18f., der sætter det i modsætning til at ernære sig ved besejrede stater, at forstå det. Om betydningen af specielt kornimporten, cf. Austin/Vidal-Naquet, pp. 88 og 315ff. og Hopper, *Trade*, pp. 71ff.

stat” (at parallelisere med Platon ville være absurd), Xenophon prøver at skabe, men derimod vil han skabe forudsætningerne for et ordentligt forhold til resterne af Athens alliance og således endnu engang genvinde førerstillingen blandt græske stater.⁸

Uden på nogen måde at ville benægte, at Xenophon var meget påvirket af Sokrates, må jeg således afvise, at indledningen til *Poroi* bør kaldes sokratiske. Den sætning, der får Gauthier til at tale om sokratiske tankegang (ὡς γιγνώσκουσι μὲν τὸ δίκαιον οὐδενὸς ἦσσαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων...), bliver først sokratiske ved den argumentation, der burde følge; men i *Poroi* følger en sådan ikke.⁹ Der burde følge et bevis for, at den, der handler uretfærdigt, aldrig har gavn af det, eller at man ikke bevidst handler uretfærdigt, eller at man *må* handle retfærdigt, hvis man kender det retfærdige, men det er slet ikke i de baner, Xenophon tænker. Det havde godt nok vist sig, at det ikke var til gavn for Athen at udpine dens allierede økonomisk, men Xenophons efterfølgende råd er ikke at stræbe efter en abstrakt retfærdighed i stedet for, hvorved athenerne så vil gavnnes. Han råder dem derimod til at udnytte deres ressourcer bedre, da dette er praktisk muligt og, tilføjer han, δικαιοτάτων. Således vil de også kunne være retfærdige i deres behandling af forbundsfæller og deraf igen stige i anseelse blandt grækere. Xenophon er ikke blind for “det retfærdige”, men forslagene fremsættes snarere, fordi de vil være gavnlige, dvs. tilbagegive athenerne deres tidligere førerstilling. En sådan argumentation har intet tilfælles med den sokratiske/platoniske.

I stedet for et sokratiske udsagn må det derfor snarere betegnes som en almen holdning, dvs. et synspunkt, der forekom de fleste athenere sandt. Det kan altså konkluderes, at Xenophon i skriftets indledende sætninger introducerer tanker og vendinger, som folk i Athen havde hørt før og for en stor dels vedkommende sympatiserede med.

Med Xenophons fremstilling kan man sammenligne Isokrates VIII.31-36. Denne fortæller, at nogle er gået så vidt i tåbelighed, at de har ment, at uretfærdighed er skændigt, men nyttigt, og retfærdighed omvendt. At *arete* er det mest gavnlige af alt, er han ikke i tvivl om, og den producerer også de fleste materielle goder, men alligevel tror han ikke på, at han kan få athenerne til at dyrke denne.

Forskellen på Xenophons og Isokrates' argumentationsmåder består i, at de har hver deres argument, der skal overbevise folk om rigtigheden i grundpåstanden: uret er skadeligt. Xenophon har et konkret tilfælde af uretfærdighed, som han mener, har bragt staten i den nuværende dårlige tilstand. Særligt fremhæver han dette, fordi der hele tiden har været et alternativ, der på samme tid er retfærdigt og gavnligt.

Isokrates, filosof og retor, ser retfærdighed/uretfærdighed absolut. Hvem, der har handlet uretfærdigt, nævnes ikke; hvad præcist, der er blevet gjort af uret, nævnes ikke; hvilke konkrete goder, Athen vil få ved *arete*, nævnes ikke. Med udgangspunkt i definitionen: *arete* lig “det højeste gode” fører Isokrates argumentet fremad med alskens retoriske hjælpemidler, og hvis man

⁸ Der tænkes her ikke så meget på magt som på ære og ry. Rendyrket imperialism er i hvert fald ikke målet, cf. Dillery, *Xenophon's Poroi and Athenian Imperialism*, som dog – efter min mening med urette – fortolker Xenophons idéer som pacifisme uden interesse for udenrigspolitik.

⁹ En sådan følgende argumentation findes f.eks. i Plat., *Protag.* 352d4ff.

endelig skal dømme mellem Xenophon og Isokrates, må sidstnævnte siges at komme det sokratiske meget nærmere end Xenophon.

Man ser, at Xenophon og Isokrates har et grundlæggende synspunkt tilfælles: de er begge utilfredse med atthenernes uretfærdige opførsel. Men hvor Isokrates er utilfreds på grund af *uretfærdighed*, er Xenophon utilfreds på grund af *uretfærdighed mod forbundsfæller*.

Denne konstatering af Xenophons holdning til retfærdighed/uretfærdighed, dvs. at han ser dem i forbindelse med konkrete begivenheder, synes umiddelbart at stå i modsætning til den indledende sætning: at borgere bliver som deres ledere. Men som allerede nævnt er denne sætning en *topos*, og det er nu også blevet vist, at det følgende udsagn om ledernes påvirkning af borgerne m.h.t. ret/uret ikke er udtryk for Xenophons sokratiske holdninger,¹⁰ men derimod viser en blandt atthenere generel opfattelse.

Spørgsmålet bliver nu: hvorfor introduceres Xenophons forslag i en ramme, hvor han på en gang fremhæver det konkrete og samtidig gør brug af en *topos*? Før dette bestemmes nærmere, må skriftets funktion dog undersøges.

Næsten samtlige fortolkere har fremført, at forslagene i *Poroi* har adskillige lighedspunkter med den politik, som Euboulos førte efter Forbundsfællekrigen. Denne arbejdede ihærdigt på at sikre freden og bringe Athens økonomi på fode,¹¹ hvilke er mål, der synes meget lig Xenophons. Dertil kommer, at Euboulos efter den antikke tradition var hovedmanden bag Xenophons hjemkaldelse fra eksil,¹² og flere fortolkere har med sådanne argumenter yndet at se en tilknytning mellem Xenophon og Euboulos – mere eller mindre tæt.¹³ Hvis man antager, at der virkelig var en politisk forbindelse – hvad enten det blot var en overensstemmelse i synspunkter, eller der var tættere samarbejde –, bliver det yderst relevant, hvad skriftets funktion egentlig har været.

På dette punkt er der intet positivt bevis overleveret, og bedømmelsen må således ske ud fra skriftets karakter. Weiske har for længst påpeget, at *Poroi* har tydelige ligheder med en formel tale, og de fleste fortolkere har givet ham ret. På den anden side er Xenophons samtidige, Isokrates, det bedste bevis for, at skrifter, der er forfattet som taler, ikke nødvendigvis blev holdt i politiske forsamlinger

¹⁰ I det hele taget har der været en tendens til enten at hævde, at Xenophon ikke forstod Sokrates (Kierkegaard, *Om Begrebet Ironi*, er et blandt danskere berømt eksempel.), eller at Xenophon ikke kunne skrive noget som helst filosofisk, uden at det måtte være sokratiske i oprindelse (Strauss, *On Tyranny*, er et glimrende eksempel på dette). Det ligger udenfor denne afhandlings område at behandle disse holdninger grundigere, men begge forekommer mig i den grad at gøre Xenophon uret. For en god ordens skyld, bør det fremhæves, at Gauthier – om end hans kommentar ad loc. udspringer af den sidstnævnte holdning – ikke hører til disse grupper.

¹¹ Cf. Cawkwell, pp. 51ff. Om det ligefrem var Euboulos der skaffede freden i 355 f.Kr. er usikkert.

¹² Diog. Laert. II.59, der dog er yderst tvivlsom vidnesbyrd; således dømmer allerede Dindorf, p. xvii.

¹³ Böckh, p. 698 hævder, at *Poroi* var "zu gunsten des Eubulos"; Diehl, kap. IV og V. mener, at Aristophon og Euboulos stod stejlt overfor hinanden politisk på denne tid, og *Poroi* er skrevet for at støtte og tilskynde til Euboulos' politik; Schwahn, p. 258, ser så meget "Euboulos" i skriftet, at han erklærer, at denne kunne være forfatteren. De fleste fortolkere har dog fulgt Böckhs mere forsigtige dom.

eller overhovedet noget sted. Således fremhæver Isager følgende muligheder for skriftets "brug":¹⁴

1) Det blev diskuteret i Rådet og måske endda forelagt folkeforsamlingen.

2) Det blev cirkuleret i Athen – evt. via boghandel.

3) Det blev læst op for en mere snæver kreds.

Hvilken af disse tre muligheder, der er den rigtige, er som sagt uvist.¹⁵ Den konklusion, som jeg kom til i ovenstående (nemlig det, at Xenophon i indledningen af *Poroi* opererer med *topos* og alment accepterede begreber), viser ligesom hele tonen i skriftet, at vi har at gøre med et skrift, der ikke appellerer til en lille, lukket kreds, men til en større mængde mennesker, hvis reaktion Xenophon ikke på forhånd har været sikker på. Og især på grund den personlige form (dvs. 1. og 2. pers. pluralis-former adskillige steder) må man konkludere, at hvis ikke *Poroi* er forlægget for en holdt tale, er det i hvert fald en "skrifttale" efter isokratisk mønster. Det følger heraf, at man ikke bør blive overrasket, hvis skriftet indeholder forskellige retoriske raffinementer, der er beregnet til at understøtte Xenophons formål.

Xenophons overordnede mål er – som nævnt – at genoprette Athens ry blandt grækerne. Athenere er forhadte i øjeblikket, fordi de har optrådt uretfærdigt overfor deres allierede, og dette mener Xenophon, der kan rettes op på. På den anden side siger han, at uretfærdigheden er begrundet i folkets fattigdom, dvs. heri har lederne haft deres undskyldning. Hvad Xenophon nu vil gøre, er at fratage lederne denne undskyldning ved at vise dem, at Attika har rigeligt med muligheder for indtægter, og derved tvinge dem – hvad enten de tidligere har handlet tvunget eller frit – til at afstå fra overgreb på forbundsfæller. At dette er Xenophons primære mål, føler jeg mig fuldkommen overbevist om,¹⁶ men spørgsmålet er da, hvorledes man skal opfatte det andet resultat, som han hævder vil følge af διατρέφεσθαι ἐκ τῆς ἑαυτῶν: at fattigdommen afhjælpes.

At hævde, at dette blot er en sidegevinst af førerstillingen, vil være at gå for vidt; Xenophon viser gennem hele *Poroi* oprigtig omsorg for Athens befolkning.¹⁷ Men jeg finder det alligevel bemærkelsesværdigt, at Xenophon i I.1 omtaler fattigdommen, som den undskyldning lederne har haft, og som han nu vil fjerne; at han dernæst gennemgår alle sine forslag med folkets fattigdom i forgrunden (tydeligt demonstreret af IV.33); men til sidst (V-VI) ved de væsentlige indvendinger mod hans forslag og ved skriftets klimaks vender tilbage til tanken om fred, sikkerhed, fester, som netop kan fejres grundet freden osv.

Isokrates hævder (VIII.26-27), at ἡσυχία, δικαιοσύνη og ἐπιμέλεια τῶν ἰδίων er områder, som ingen har turde anbefale athenere som principper i

¹⁴ Isager, p. 16.

¹⁵ Marchant, *Loeb.*, p. xxvii mener, at skriftet er rettet til Rådet; Gauthier, *Comm.*, p. 223 tror snarere på cirkulation i Athen.

¹⁶ Cf. særligt de tænkte indvendinger, der gendrives i *Vect. V*; alle er beskæftiget med Athens status og magt i fremtiden, hvis Xenophons planer gennemføres. At tanken om magt ved fredelig opførsel var "populær" i denne periode, viser Isoc. VIII.26-30, men hvor Xenophon ønsker Athen som førerstat, er Isokrates modvillig, om end han tidligere (i *Panegyrikos* = *Orat. IV.20ff.*) har argumenteret stærkt for Athen som grækernes leder mod barbarerne.

¹⁷ Udover I.1, cf. særligt III.9-10, IV.33 og VI.1.

statsledelsen, men dette er præcis, hvad Xenophon ønsker at gøre. Han har dog været betænkelig ved deres dom og derfor i "folkets fattigdom" fået et kærkomment argument: at opfordre til fred med begrundelsen, at uret er forkert, vil nemlig ikke være velset, men hvis folkets fattigdom er skyld i ledernes uretfærdighed mod forbundsfællerne, må berigelse af folket udvirke, at uretfærdigheden stopper, da lederne jo udmærket kender det retfærdige. Det er naturligvis helt bevidst, at Xenophon ikke taler så klart.

Således kan endelig forklares, hvorfor indledningen er konstrueret, som den er. Som en god tale har *Poroi* en indledning, der i praksis består af to argumenter: det første bygger på den *topos* og det efterfølgende generelle udsagn, som indleder hele Xenophons argumentation. Disse to virkemidler, *topos* og generelt udsagn, sættes dernæst i forbindelse med udsagnet, at athenerne er uretfærdige – med den for ham meget væsentlige tilføjelse – *mod forbundsfællerne*, og her kunne han slutte argumentationen, hvis han byggede en utopisk stat: lederne må afstå fra uret, da hele staten ellers vil blive uretfærdig. Men Xenophon er klar over, at denne argumentation ikke vil overbevise. Derfor giver han også årsagen til ledernes uretfærdige handlinger – hvad Isokrates jo ikke gør –, den årsag, der må fjernes, nemlig "folkets fattigdom". Man ser, at hvad han gør, er at knytte et virksomt argument til sit hovedformål: at genoprette Athens gamle position.

Dette argument, at fattigdommen skal afhjælpes, vil i det følgende træde i forgrunden – ikke fordi det er vigtigst, hvilket nu burde være klart, heller ikke blot som middel til at fremme hovedformålet, men det har alligevel forekommet Xenophon mest virksomt, da han skulle fremlægge forslagene. Man bør dog aldrig glemme, at Athens stilling blandt de øvrige grækere vejer tungest.

Hermed har jeg redegjort for, hvordan jeg mener, at indledningen må opfattes. På trods af de ellers meget forskellige meninger om Xenophons overordnede formål med *Poroi*, har dette ikke hidtil været det primære diskussionsemne blandt fortolkerne. Grunden hertil er – formoder jeg –, at spørgsmålet: hvad menes med *trophe*? har optaget de fleste. Således har man snarere udledt hovedformålet ved hjælp af *trophe*-diskussionen (cf. afsnit F) end ved Xenophons egne udsagn i indledningen. At han vil skabe indtægter for at fjerne fattigdommen udtales gerne, men om han vil dette for Athens førerstillings skyld (som jeg har hævdet), for at skabe retfærdighed uden imperialismen og uden det økonomisk rammer de rige, for at få massen bort fra politik, for at Athen kan passe sig selv, fordi det er statens pligt, eller fordi han reagerer på de store økonomiske problemer – om disse er der, som det fremgår, ikke enighed.¹⁸

B) Lovprisning af Attika (I.2-8)

At *Poroi* har store ligheder med en formel tale, ses også af det afsnit, der følger efter indledningen. Xenophon har sat sig for, at han vil fremsætte forslag til en forøgelse af indtægterne gennem athenernes eget land, men derpå følger ikke egentlige forslag; i stedet følger en gennemgang af Attikas fortrinligheder, dvs.

¹⁸ For de enkelte standpunkter, cf. værker af Thiel, Gauthier, Schütrumpf, Schwahn, Dillery, Hasebroek, Lieck og Giglioli.

hvor veludrustet dets φύσις er til at give store indtægter. Egentlige forslag er der ikke tale om, og afsnittet har mest lighed med en regulær lovprisning.¹⁹

Attika har, hævder Xenophon, meget milde årstider, hvorfor athenerne tilføres en masse afgrøder, der adskillige andre steder slet ikke findes, og ligeledes bringer ἡ παμφορωτάτη θάλαττα en masse goder. Desuden kan goderne i Attika "høstes" i længere tid end noget andet sted. Udover denne frugtbarhed er jorden også rig på marmor og sølv, der er yderst efterspurgte varer, og sølvvarerne holder sig θεία μοίρα indenfor landets grænser. Attika er ydermere både Grækenlands og hele den beboede verdens midtpunkt, da man ikke kan rejse i nogen retning uden at kulden eller varmen bliver mere og mere ubehagelig. Alle, der rejser gennem Grækenland, må passere Athen på vejen, så staten tilføres alle nødvendigheder og kan let eksportere sine varer, hvorved den har samme fordele som hvis den var en ø. Sidst men ikke mindst er dens naboer grækere, og barbarerne, der jo plejer at skabe problemer, grænser ikke op til Attika, men til andre græske byer.

I det kritiske 19. århundrede blev det bl.a. fremhævet som bevis for, at Xenophon ikke var forfatteren til *Poroi*, at han i givet fald ville have beskæftiget sig meget mere med landbruget ligesom i *Oikonomikos*.²⁰ Zurborg fremfører herimod forskellige argumenter, men Gleiniger og Diehl hævder fornuftigt, at den omtale landbruget får i *Poroi* I.2-8, er omtrent så meget, som man overhovedet med rette kan give det.²¹ Attika kunne frembringe oliven, vin og figner i store mængder, men egentligt landbrug egnede jorden sig ikke godt til, hvorfor et reformforslag på dette punkt ikke vil være en indbringende idé.²² Xenophon har – i overensstemmelse med dette afsnits hele natur – bestræbt sig på at fremhæve de rent positive sider og derfor undgået nærmere at bestemme afgrøderne. I stedet for har han med gloser, der i henseende til afgrøder er neutrale (βλαστάνειν og καρποφορεῖ), fremhævet Attikas frugtbarhed på en måde, der for en læser umiddelbart virker som et generelt udsagn og derved "skjuler" områdets svaghed. Havet er der mindre grund til at dække over, da fisk og salt faktisk var vigtige for borgerne i Attika.²³ Det eneste, man kan undre sig over, er, at det behandles så kortfattet. M.h.t. milde årstider hævder Gauthier, at udsagnet passer, hvis man sammenligner med de græske nabostater.²⁴

Pentelisk marmor var som bekendt meget benyttet, både af Athen og andre stater, præcis som Xenophon siger og præcis til de af ham nævnte formål,²⁵ og sølvet var så vigtigt, at Xenophon kan bygge hele sin økonomiske plan på det som fundament, hvorfor han også vender tilbage til emnet og behandler Laurion-minerne grundigt i kap. IV.

¹⁹ Således også Breitenbach, p. 1755. Den sammenhæng, hvori *Poroi* nævnes hos Menander Rhetor 345.19-22, viser desuden tydeligt, at man tidligt har læst dette afsnit som en lovprisning. Cf. hertil Brinkmann, *Zu Xenophons Poroi*.

²⁰ Cf. Hagen, p. 159f.

²¹ Zurborg, pp. 32ff.; Gleiniger, pp. 44f.; Diehl, pp. 69f.

²² Om Attikas produkter, cf. f.eks. Soph., *Oidip. Col.* vv. 668-719, Ar., *Nub.* vv. 1115-1125 og Athen. 352b (flere henvisninger gives af Thiel, ad loc.). Om Jordens ufrugtbare natur, cf. Thuk. I.2.5 og Plat., *Criti.* 110c2-111e5.

²³ Cf. Giglioni, p. li: "L'aggettivo παμφορωτάτη ha qui un valore che non è esclusivamente retorico."

²⁴ Gauthier, *Comm.*, p. 45.

²⁵ Cf. Thiel, pp. 43ff. (exkurs 3 om attisk marmor).

Dernæst hævdes, at Attika er Grækenlands og πάσης τῆς οἰκουμένης <γῆς> midtpunkt, hvilket – ser man af de følgende sætninger – har flere fordele, men ud fra tonen at dømme primært synes at opfattes som gavnligt for Athens status. At man dér har det mest behagelige klima, er ikke grunden til, at det er en fordel, men beviset for, at han taler sandt. Det samme gælder den følgende sætning, der taler om Athen som transitby for alle, der rejser gennem Grækenland; derved fremhæver sætningen også byens dobbelte karakter: at den kan nyde både landets og havets muligheder, selvom Xenophon her lægger særlig vægt på det nyttige i at være Grækenlands midtpunkt. Lovprisningen af Attikas fordele sluttet af med glæde over, at barbarerne er så langt væk; det besvær de kan give er sandsynligvis både militært og handelsmæssigt, men derudover fremhæver Xenophon på denne måde endnu engang Athen som midtpunkt.²⁶

At dette afsnit er en lovprisning af Attika og for en stor del indeholder sande udsagn, er hermed fastslået, men der er flere aspekter i det. En lovprisning af denne art sker på grundlag af visse almene holdningen til, hvad der gavner staten, og i den forbindelse kan det måske vise noget om Xenophons grundprincipper, hvis man sammenligner hans lovprisning med andre værker, der beskæftiger sig med statsterritorier, dvs. hvorledes de gavner mest.

Omkring starten af Den Peloponnesiske Krig blev det ps.-xenophontiske værk, *Athenæernes Statsforfatning*, skrevet.²⁷ Forfatteren hævder heri, at der ikke findes nogen by, der helt kan undvære import og eksport, dvs. handel med særligt fødevarer. Athenerne er, hævder han, rigtig godt stillet på dette punkt, fordi de er θαλασσοκράτορες og kan tage, hvad de ønsker. Den eneste bagdel de har, er, at de kun har vand på to sider; hvis det var en østat, ville ingen kunne skade dem. Thukydid fremhæver – i Perikles' gravtale – på samme måde, at athenerne får tilført alt, hvad de har brug for, hvorfor det føles præcis ligesom, hvis de selv havde produceret dem.²⁸ Når forfatteren til *Athenæernes Statsforfatning* og Thukydid tænker på Athens økonomi og levebrød, vender de således blikket mod havet, ikke så meget som frembringer af fisk og salt, men som det magtområde, Athen besidder, der skaffer borgerne alt nødvendigt; som allerede nævnt fremhæver Thukydid kort Attikas ufrugtbarhed. Disse værker betragter de givne forhold på den tid.

²⁶ Giglioli, p. lv lægger vægt på det militære, Gauthier, *Comm.*, pp. 51f. på det handelsmæssige. Gauthier mener, at argumentet bliver meningsløst, hvis ikke πλείσταις πόλεσι opfattes som "grandes cités commercantes, rivales éventuelles d'Athènes." Men formuleringen Ἀθηναίων δὲ γειτονεύουσιν αἱ καὶ αὐταὶ πλείστον ἀπέχουσι τῶν βαρβάρων viser, at Xenophon fokuserer på Athen som midtpunkt: hvis Athen er omringet af naboer, der hver for sig πλείστον ἀπέχουσι τῶν βαρβάρων må Athen være det absolutte midtpunkt, da Grækenland ubetvivleligt opfattedes som verdens centrum. En lignende argumentation findes hos Arist., *Pol.* 1327b20-33, som Gauthier (*Comm.*, p. 49) forkaster, men uden at have sat den i sammenhæng med det netop anførte.

²⁷ Herom cf. Frisch, pp. 37ff. For den samlede, følgende udredning, cf. Ps.-Xen., *Ath. Pol.* II.

²⁸ Thuk. II.38.2. I de følgende omtaler af Thukydid udledes der – hvis ikke andet angives – fra II.35-46.

Modsat disse vender Platon og Aristoteles i deres statsteoretiske værker hovedsageligt blikket mod det reelle territorium og undersøger bl.a., hvor man bør anlægge en by for, at den bedst kan opnå *αὐτάρκεια*.²⁹

I *Lovene* hedder det om den by, der skal grundlægges, at den har en beliggenhed ca. 80 stadier fra havet, men med gode havne. Territoriet består hovedsageligt af bjergområder, og der er ikke meget træ til skibsbygning, men det kan alligevel frembringe en del produkter. Naboer er der ingen af. "Atheneren", der leder dialogen i *Lovene*, erklærer sig utilfreds med, at den ligger så tæt på havet, men eftersom det nu er sådan, er det godt, at havnen ikke hører til selve byen. Dette fordi den påvirkning, byer får fra fremmede folkeslag, ikke er til gavn for en stats beståen. Til gengæld er han godt tilfreds med, at der ikke findes skibstømmer, da folk, der satser på styrke til vands, bliver svæklinge i forhold til krigere på landjorden.³⁰

Aristoteles hævder, at det er en fordel både at have adgang til fastland og havet; hvis blot man undgår de nedbrydende elementer udefra, som Platon taler om, vil staten have en stor fordel m.h.t. kornimport, træimport osv. Byer med havne har fordel af, at havnen ikke er del af selve byen, men heller ikke for langt væk, og en flåde af en vis størrelse er uden tvivl en god idé; det præcise antal skibe og mænd skal bestemmes ud fra statens overordnede politik.

Det ses, at i teksterne fra det 5. århundrede betragtes havet næsten som den eneste kilde til indtægter, og i magten over dette ser de således også i praksis en stats *αὐτάρκεια*. Teksterne fra det 4. århundrede derimod er primært koncentreret om en stats eget territorium, dvs. hvorledes man så vidt muligt kan leve af dette. Oplevelserne under og efter Den Peloponnesiske Krig har skabt usikkerhed om det ubetinget gavnlige i at støtte sig udelukkende til flåden, hvilket tidligere stod uimodsagt. Jeg er naturligvis ikke blind for, at man står overfor tekster af helt forskellig karakter og formål, men at der i tiden fra Ps.-Xenophon til Aristoteles er sket et paradigmeskift tror jeg ikke kan benægtes. Spørgsmålet er nu: hvor står *Poroi* I.2-8 – bedømt ud fra de ting Xenophon selv nævner – i henseende til de netop fremførte tanker om, hvad der gavner en stat, og hvordan den bør indrettes m.h.t. territorium?

Det blev allerede ovenfor nævnt, at Xenophon ikke anbefaler atthenerne at klare sig udelukkende fra deres eget land, hvilket er en umulighed. Han fremhæver, at Attika producerer mange varer, der er efterspurgt uden for staten, om end han – som vist – gør det i retorisk stil. Ps.-Xenophon og Thukydide ignorerer dette punkt fuldstændigt, og da hverken Platon eller Aristoteles taler konkret om Attika, kan man kun betragte overensstemmelsen i principper; begge ser de nemlig det at have gode varer som det næstbedste efter *αὐτάρκεια*.³¹

Jeg fandt det allerede i ovenstående gennemgang af dette afsnit underligt, at Xenophon kun bruger én sætning på havet som grundlag for indtægt. Weiske

²⁹ Plat., *Resp.* 370e9-10; *Leg.* 704a1-707d11; Arist., *Pol.* 1326b27-1327b17. I de følgende omtaler af Platon og Aristoteles udledes der fra disse afsnit.

³⁰ Cf. herom også Ps.-Xen., *Ath. Pol.* II.1.

³¹ Jeg har hævdet, at Xenophon særlig er retorisk i afsnittet om jordens frugtbarhed. Det støttes også af andre lovprisninger af selve Attikas jord, der i stedet går på dens evne til at opfostre de bedste mænd i Grækenland og/eller en fortidig frugtbarhed, cf. f.eks. Plat., *Menex.* 237b2-238b6 og *Criti.* 110c2-111e5; Isoc. VII.73 og VIII.94.

har hævdet, at *θάλαττα παμφορωτάτη* henviser til de tributpligtige øer, men dette bliver med rette afvist af Thiel.³² For det første vil dette skabe et brud på hele afsnittets karakter, for det andet må man da forvente en noget længere udredning, og for det tredje er det ikke helt i overensstemmelse med den normale brug af *πάμφορος*.³³ Xenophon snakker altså om de produkter, som havet kan skaffe, og på den baggrund bør man måske ikke undre sig over, at det er meget kortfattet; eftersom det for Xenophon drejer sig om at henvise til brugbare indtægtskilder, og da havet allerede blev udnyttet af en stor del af athenerne,³⁴ er der ikke grund til andet end kort at påpege dets nyttighed. Dertil kommer naturligvis, at han vender tilbage til emnet i forslagene på handelsområdet. Følgende har kommentatorerne været tilsvarende kortfattede herom, og stort set nøjes de med at identificere, hvilke fisk han må tænke på.³⁵

Mest underligt er det næsten, at flåden – i modsætning til i de andre fire tekster – ikke omtales med ét ord. I forbindelse med marmor fremhæves det, at det bruges til andre, templer osv., men at Athens geografiske position havde været medvirkende til at gøre staten til en sømagt, nævnes ikke. Om end det for en stor del kan forklares med, at Xenophon vil fremhæve ressourcer, der foreligger, men ikke er udnyttet, er det dog stadig fristende at se en vis modvilje overfor flåden som grunden til Xenophons tavshed. Flåden havde været midlet i den skændige behandling af forbundsfællerne og havde således ført til den øjeblikkelige tilstand. Hertil kommer, at flåden spiller en uhyre lille rolle i *Poroi's* samlede plan for indtægter, mens man i det 5. århundrede byggede alt på den. Aristoteles mener, at en stat bør have en flåde svarende til typen af udenrigspolitik, dvs. hvis en stat skal ændre sig fra krigerisk/imperialistisk til fredelig, bør flåden formindskes. På den anden side kunne Xenophon ikke uden problemer fremsætte forslag om dette, hvilket tydeligt ses af Isokrates VIII.63-64, hvor det hævdes, at folket ikke let tåler personer, der taler imod Athen som sømagt. At hele mit argument er *ex silentio*, er naturligvis en svaghed, men det forekommer mig utroligt, at en atener, når han nævner havets goder (endda i en lovprisning), ikke straks kommer i tanke om flåden (cf. også mine afsnit C og D). I hvert fald er det ubetvivleligt, at dette var sket for Ps.-Xenophon og Thukydide.

Til sidst i lovprisningen vender Xenophon sig mod fordelene ved at have let adgang til både havet og landjorden. I den forbindelse fremhæver han udelukkende handelsfordele, mens f.eks. Ps.-Xenophon og Aristoteles også beskæftiger sig en del med især sikkerhed. Men eftersom dette sted er den del af Xenophons afsnit, der mest udpræget lovpriser, skal man måske være forsigtig med at konkludere for meget på basis af det.

Den ovenfor gennemførte sammenstilling af *Poroi* og de fire nævnte tekster demonstrerer en del uligheder, om end *Poroi* tydeligt er nærmere Platon og Aristoteles i tankemåde end Ps.-Xenophon og Thukydide. At *Poroi*, ligesom Platon og Aristoteles, adskiller sig helt fra det 5. århundredes tekster i måden at betragte en stats mulige indtægtskilder – herunder særlig havets brugbarhed –,

³² Cf. Thiel, p. 42. (Non ad insulas, ut paulo insulsius credit Weiskius, sed ad piscatum hoc spectat.)

³³ F.eks. Aisch., *Pers.* v. 618; Hdt. VII.8.a; Plat., *Leg.* 704d5.

³⁴ Cf. *Hell.* VII.1.4.

³⁵ Thiel, pp. 42f.; Gauthier, *Comm.*, p. 46.

må nu være klart; alle tre skrev efter Forbundsfællekrigen, hvor Athen så langt fra stadig var havets suveræne hersker, hvorfor man måtte søge andre aspekter end magt, hvis man skulle udnytte det til sin fordel. Men hvor Platon og i højere grad Aristoteles grundigt undersøger havet som mulig kilde til gavn, men også som en fare for en stat, taler Xenophon kun om fiskeri og handel. Dette kan som sagt forklares ud fra Xenophons hele tankegang i dette afsnit; men jeg vil dog fastholde, at afsnittet ikke er rensset for al anden tænkning.³⁶ Det forekommer mig stadig forunderligt, at Xenophon ikke i et så "lovprisende" afsnit finder plads til den flåde, der i 5. århundrede nærmest var eneste indtægtsmiddel, den flåde, som vel har en stor del af ansvaret for, at teoretikerne stadig i 4. århundrede bruger kræfter på at definere, hvorledes en stat bør forholde sig til havet m.h.t. indtægter, forsvar osv. Mit forslag er, at Xenophon i tavshed er enig med Isokrates i krigsflådens skadelighed; det var jo – som nævnt – også gennem den, forbundsfællerne var blevet behandlet så skændigt. At man på den anden side ikke skal undervurdere, at Xenophon primært – og heri består den væsentligste forskel mellem ham og Platon/Aristoteles, når man udelukkende betragter deres syn på territorier – er koncentreret om, hvilke indtægtsmuligheder der ligger i områdets geografi, er jeg enig med Gauthier i.

Således har Xenophon lagt fundamentet for sine egentlige forslag. Af de i I.2-8 roste områder fremfører han nu om de vigtigste, hvad der bør gøres.

C) Metøker (II.1-7)

Af de tre hovedområder, Xenophon har forslag til, er hans idéer m.h.t. metøker ved en umiddelbar betragtning de mindst komplicerede. Metøker er en af de bedste indtægtskilder, da de ikke skal have nogen som helst form for *misthos*, men klarer sig selv og samtidig betaler metøkskat. Derfor, siger Xenophon, bør man fjerne de ἀτιμίαι, som ikke tjener andet formål end fornedrelse og desuden fritage dem for visse ubehagelige pligter og give dem del i nogle ærefulde: for det første skal de fritages fra at tjene som hoplitter i hæren, hvilket både vil gøre dem venligere stemt mod Athen og desuden vil gavne dens status som en by, der stoler på sine egne borgere. Omvendt bør de have mulighed for at tjene i kavaleriet; dette vil også gøre dem mere tilfredse med Athen, men samtidig vil det styrke hæren. Staten bør også give de metøker, der anses for værdige dertil, retten til at bygge og eje deres eget hus, hvilket vil gøre dem mere interesserede i at flytte til Athen. Sidst men ikke mindst bør den skabe et vist antal μετοικοφύλακες, hvorved Athen sandsynligvis vil tiltrække alle statsløse på denne tid.

Som man ser, er samtlige forslag stillet for at lokke metøker til Athen, og alle er de rettet mod metøkers position i staten; Xenophon er interesseret i indtægter, og til at skaffe disse er metøkerne et glimrende middel. Problemet var på dette tidspunkt den stilling, Athen var i; athenerne havde for anden gang misbrugt en alliance for egen vinding, hvilket havde ført til et dybt had til dem

³⁶ Dette mener dog Gauthier, *Comm.*, p. 55, men det forekommer mig, at han i denne henseende ser for firkantet på teksten (bl.a. synes han i denne forbindelse helt at ignorere afsnittets karakter af lovprisning). Som jeg allerede har fremhævet, er i hvert fald ét andet sted bl.a. beskæftiget med Athens militære situation.

hos resten af grækerne.³⁷ Dette havde ført til Forbundsfællekrigen, hvorunder Athen ikke øgede sin popularitet blandt grækere og desuden skabte et endnu dårligere forhold til perserkongen.³⁸ Ved freden i 355 f.Kr. stod Athen altså stort set alene – bortset fra de forbundsfæller, der trods alt var tilbage – og havde ikke umiddelbart udsigt til at være det midtpunkt, statens natur ellers burde sikre (*Poroi* I.1-8). Det er i denne situation, Isokrates fortæller, hvilke goder en fredelig politik fra da af vil give; bl.a. hedder det: ὀψόμεθα δὲ τὴν πόλιν διπλασίας μὲν ἢ νῦν τὰς προσόδους λαμβάνουσιν, μεστὴν δὲ γιγνομένην ἐμπόρων καὶ ξένων καὶ μετοίκων, ὧν νῦν ἐρήμη καθέσθηκεν.³⁹ Det fremgår således tydeligt, at Athen ikke på dette tidspunkt var en attraktiv by for metøker, og samtidig at staten var interesseret i, at de begyndte at komme.

Hertil slutter Xenophon sig, og hans middel er – som sagt – nogle umiddelbart enkle forslag. Det må nu undersøges, hvordan det forholder sig med muligheden for at gennemføre disse forslag og hvilken virkning de ville have haft, hvis de faktisk var blevet gennemført.

At forslagene i virkeligheden ikke er helt enkle, fremgår allerede af et tekstmæssigt problem: hvad henviser ἀτιμίαι til i sætningen: ἐπιμέλειά γε μὴν ἢ δ' ἂν ἀρκεῖν μοι δοκεῖ, εἰ ἀφέλοιμεν μὲν ὅσα μηδὲν ὠφελοῦντα τὴν πόλιν ἀτιμίας δοκεῖ τοῖς μετοίκους παρέχειν, ἀφέλοιμεν δὲ καὶ τὸ συστρατεύεσθαι... (II.2)? Syntaksen viser tydeligt, at de i hvert fald er noget forskelligt fra hoplittjeneste.

Det er tidligt blevet fremført, at der her er tale om den vanærende behandling, metøker fik ved f.eks. at skulle agere σκαφηφόροι ved panathenæer-optoget,⁴⁰ men det faktum, at metøker tilsyneladende kunne kaldes σκαφηφόροι som nedsættende betegnelse, er ikke bevis i denne sammenhæng; for den sammenknytning af gloser sker slet ikke hos Xenophon. Derfor forekommer Thiels enklere løsning bedre: “ἀτιμίαι sensum contumeliae hic habet, iuris minuti non habet”, hvilket kan støttes med henvisninger til andre steder hos Xenophon, hvor ἀτιμία har denne betydning. Således drejer det sig om alle de “byrder”, der er alment vanærende, hvorunder det at være σκαφηφόροι er en del, om end Thiel forestiller sig, at det oprindeligt kan have været en ære.⁴¹ Tilfælles har Dindorf og Thiel, at de således ikke mener, at ἀτιμίαι kan være identiske med nogle af de følgende forslag om metøker, og i en vis forstand kan Thiels standpunkt kaldes en videreudvikling af Dindorfs tese.

Andre har opfattet ἀτιμίαι som “det negative udtryk for ‘de ting, som det er godt at give dem del i’ “ (II.5). Ud fra denne tolkning tales der om, at metøkerne skal have del i kavaleriet, retten til at eje hus og en form for “institutionaliseret beskyttelse.”⁴² På den måde får udtrykket tydeligvis et mere præcist indhold end tilfældet er i Thiels tolkning. Men – som nævnt ovenfor – er det ubetvivleligt, at hoplittjenesten ikke hører under ἀτιμίαι, hvorfor fortolkere, der tror på denne løsning må antage, at Xenophon først indfører en skelnen mellem to

³⁷ Cf. særligt Isoc. VII.81.

³⁸ Cf. Diod. Sic. XVI.22.1-2. Demosth. XIV er tilsyneladende skrevet med perserkongens fjendskab for øje, cf. Blass, III.1, pp. 276ff.

³⁹ Isoc. VIII.21.

⁴⁰ Dindorf, ad loc., og kommenteret af næsten samtlige senere fortolkere.

⁴¹ Thiel, pp. 45f., i nyere tid fulgt af Gauthier, *Comm.*, pp. 57ff.

⁴² Isager, p. 15n6; samme tanke hos Giglioli, pp. lxii ff. Denne idé blev første gang fremlagt af Clerc, p. 230.

ubehageligheder for metøker: den ene vidtspændende og udefineret (ἀτιμίαι), den anden enkel og klar (hoplittjeneste). Efter have foretaget denne skelnen gennemgår han den enkle, og da han er færdig hermed, går han uden et ord tilbage til den endnu udefinerede. Medmindre datidens læsere alle har vidst, at de lidt senere nævnte områder er definitionen på de ἀτιμίαι, som metøker havde, ser jeg ikke, hvordan Xenophon kan tillade sig en sådan kiastisk opbygning; og hvordan skulle læseren vide dette? I hvert fald kan et nyt forslag som "institutionaliseret beskyttelse" næppe høre herunder. Først hvis man antager Thiels løsning kan dette forslag ses som en reaktion, ikke definition, på den almene ringagtelse af metøker. Isager og Schütrumpf hævder, at det væsentlige i forslaget om f.eks. mulighed for kavaleritjeneste er, at fornedrelsen bliver fjernet, og at Gauthier derfor ikke kan tillade sig, at argumentere ud fra, at kun få metøker vil få glæde af dette forslag.⁴³ Men selv hvis dette er sandt, kan man ikke tillade sig at se bort fra forslagets praktiske virkning.

Alt i alt forekommer det mig, at Thiel har givet den meste sandsynlige forklaring, og jeg ser intet, der tydeligt peger i retning af den anden tolkning.

Hvorledes det end forholder sig med ἀτιμίαι, er de følgende forslag i hvert fald konkrete. Xenophon foreslår først, at metøker fritages for hoplittjeneste, fordi det er en tung byrde for dem at være borte fra deres erhverv og familie. Metøker kunne ikke som en stor del af athenerne leve af jorden, da de ikke havde ret til at eje den, hvorfor de særligt var involveret i handelsmæssige erhverv og derfor ikke økonomisk kunne tåle at være for længe væk derfra. Således var det at deltage i felttog som hoplitter en særlig belastning for dem, udover den fare der selvfølgelig altid lå i krige. Dertil kommer, at der muligvis også i de positioner, de fik i hæren, har været en skelnen mellem borgere og metøker og således har felttog også i sekundær forstand fungeret som en fornedrelse.⁴⁴ Dette er dog ikke, hvad Xenophon særligt har i tankerne her, da hans begrundelse for fritagelse tydeligvis ligger i den økonomiske belastning, som krig lægger på metøker.

I det lys skal Xenophons forslag ses. Han selv støtter det også ud fra betragtningen, at de er særligt udsat, men dertil føjer han, at Athen vil få meget bedre ry, hvis man ser borgerne kæmpe alene for deres eget og ikke sammen med lydere, frygere osv.⁴⁵ Om dette er andet end et argument for at smigre og overbevise athenerne, kan man måske tvivle på.

At Xenophon med dette forslag ikke blot har blik for, hvad der er en lettelse for metøkerne, men også for hvad der kan gavne Athen økonomisk, synes oplagt: metøkerne skal bringes til byen for at gavne økonomien, ikke hæren, og krigstjeneste vil hæmme deres økonomiske formåen. Xenophon har således en dobbelt grund til at fjerne den.

⁴³ Isager, p. 15n6; Schütrumpf, p. 6.

⁴⁴ Wilamowitz, p. 217 hævder, at metøker "mit den Bürgern die Gefahren und die Ehren theilen", dvs. de er ligestillet i krigen; modsat hævder Clerc, pp. 53ff., at de blev stillet i en deling, der var afsondret fra athenerne. Clerc er nyligt blevet fulgt af Whitehead, pp. 82ff., og dette synspunkt har i det hele taget været det mest udbredte blandt forskere.

⁴⁵ Samme tanke, men fremsat med mere pathos hos Isoc. VIII.43-48. At Xenophon taler om metøker, mens Isokrates taler om lejesoldater, er sandt, men begge har det samme mål: at athenerne slås selv uden fremmede i hæren. Cf. også Demosth. IV.24-27.

Ligeledes synes adgang til kavaleriet foreslået med et dobbelt formål: på den ene side er det et ærefuldt hverv, hvilket er den del, der skal tiltrække metøker til Athen. Men på den anden side er det også et kosteligt hverv og således i en vis forstand nærmere liturgierne; da det yderligere er velkendt, at Athen havde problemer med at finde egnede folk til de kostelige "pligter" i denne periode, skal forslaget muligvis også ses som en løsning på dette problem.⁴⁶ Hertil kommer måske, selvom det naturligvis ikke siges, at andre stater kunne frembringe et dygtigere kavaleri end det athenske, selvom dette også havde dets øjeblikke; slaget mellem det athenske kavaleri på den ene side og det thessaliske og thebanske, de to, der havde Grækenlands bedste ry, på den anden side før Mantinea-slaget i 362 f.Kr. var vel det fineste.⁴⁷ Hvis altså Athen kan få ridekyndige udlændinge ind i kavaleriet, vil kvaliteten hæves betydeligt. En lignende og mere detaljeret plan findes faktisk et andet sted hos Xenophon, om end han også på dette sted er forsigtig;⁴⁸ og at planen dér udelukkende har borgernes fordele for øje, er sikkert.

Idéerne til ændring af metøkernes krigstjeneste har vakt undren blandt fortolkere. Hvad der særligt har interesseret forskningen, er, at der slet ikke tales om deres tjeneste som roere i Athens flåde, hvilket man har ment, var mærkeligt, da det er velattesteret, at mange metøker tjente dér.⁴⁹ Allerede Thiel fremhæver imidlertid, at flådetjeneste var selvvalgt, mens en metøk skulle stille som hoplit, hvis han blev indkaldt, hvorfor der ingen grund er til at ændre på deres stilling i flåden; samme argument fremsættes af Isager.⁵⁰ Gauthiers synsvinkel er en anden:⁵¹ "Xénophon manifeste plutot par là, à mon avis, son désintéret pour les affaires navales. Pour un homme de son milieu et de sa formation, le seul soldat est l'hoplite." Jeg finder det dog helt urimeligt, at Xenophon ikke skulle have haft nogen særlig interesse for flåden (cf. mit afsnit B). Netop det negative syn på flåden, som jeg tidligere har argumenteret for, kan meget vel være en væsentlig del af forklaringen på, at der ikke stilles forslag om den hér; muligvis har han helt andre idéer, hvad den angår. Derudover er Thiels og Isagers tolkning utvivlsomt også en væsentlig del af forklaringen.

Forslaget om retten til ἔγκτησις kan umiddelbart synes at være det mest revolutionerende af Xenophons forslag. Metøker havde som udgangspunkt ikke ἔγκτησις γῆς καὶ οἰκίας og fik det kun i specielle tilfælde. Al jorden var således på athenske hænder, hvorved metøker og ikke-borgere var frataget muligheden for at stille sikkerhed for handelslån eller lignende,⁵² og en ændring af dette forhold ville betyde en ændring af hele *polis*' struktur. Væsentligt er det derfor, at hvad Xenophon forslår, ikke er ἔγκτησις γῆς καὶ οἰκίας, men udelukkende ἔγκτησις οἰκίας, hvilket kan ses ud fra flere ting: for det første taler han om den ikke-bebyggede jord indenfor Athens mure, ikke landarealer rundt omkring i Attika.

⁴⁶ Om liturgi- og skatteproblemerne, cf. Demosth. XX; hertil Blass, III.1, pp. 264ff.

⁴⁷ *Hell.* VII.5.15-17.

⁴⁸ *Eq. Mag.* IX.3-7.

⁴⁹ Cf. f.eks. Ps.-Xen., *Ath. Pol.* I.12; Thuk. I.143.1; Demosth. IV.36-37.

⁵⁰ Thiel, ad loc. (= II.3); Isager, pp. 54f.

⁵¹ Gauthier, *Comm.*, p. 62.

⁵² Cf. Finley, pp. 28ff.; det fremgår af Ps.-Arist., *Oecon.* 1347a1-4., at metøker kunne foregive at være borgere og derved snyde sig til et lån med jord som sikkerhed, men hvor udbredt det har været, kan naturligvis ikke siges.

Derudover demonstreres det tydeligt af hans valg af gloser til beskrivelsen af forslaget (særligt οικόπεδα og οικοδομησάμενοις), at formålet er at lade dem få en bolig på et lille stykke jord indenfor byens areal.⁵³ Det er altså ikke en helt så stor økonomisk forbedring, der gives, som det ellers umiddelbart kunne se ud. Til gengæld er det også til gavn for deres status og en mindselse af fornedrelsen, og desuden tilføjer Xenophon også, at det kun skal gives til de metøker, som staten vurderer har fortjent det, hvem disse så end efter Xenophons mening måtte være.

Den sidste idé – at der skal skabes en gruppe af μετοικοφύλακες – udgør et problem, der med det nuværende bevismateriale (dvs. intet udover *Poroi*) er uløseligt. μετοικοφύλακες er et nyt forslag, så man kan ikke forvente dem omtalt andetsteds, og Xenophons sammenligningsgrundlag – ὀρφανοφύλακες – har heller ikke et præcist indhold for den moderne fortolker. Det synes derfor sikrest ikke at slutte mere end, at Xenophons mål med disse må være at beskytte metøken, der retsligt befandt sig på et svagt grundlag i Athen.⁵⁴ At det drejer sig om en retslig form for beskyttelse, synes klart ud fra det følgende: det er nemlig i denne forbindelse, han fremhæver, at staten på den måde vil sikre sig alle de statsløse som metøker, og disse var en udsat “gruppe”. Jeg ser ikke nogen grund til, at dette skulle have været et særlig kontroversielt forslag, og Xenophons indførelse af konkurrence blandt οἱ μετοικοφύλακες som det eneste “argument” rettet til borgerne tyder vel også på, at han mener, det let kan indføres.

Således har Xenophon afsluttet sin behandling af metøkernes stilling i den athenske *polis*, og betragter man forslagene som helhed, må det konkluderes, at der ikke ligger det revolutionerende element i dem, som det for en umiddelbar betragtning kan synes. Forslagene er fornuftige, praktiske og har tydelig omtanke både for, at metøkernes stilling bedres, men også for at Athen i hvert fald ikke lider noget faktisk tab derved. Samtidig er de præsenteret yderst taktfuldt til et publikum, som måske forholdt sig skeptisk til sagen.

Xenophons forslag m.h.t. metøkstanden er naturligvis meget vigtige i forståelsen af deres vilkår i Athen og i det hele taget i den græske verden. Schütrumpf⁵⁵ mener, at man alene på baggrund af *Poroi* vil kunne konkludere, at metøker faktisk følte sig ringeagtet. Men her synes han at overse Xenophons egentlige mål: Athen har så godt som ingen metøker i 355 f.Kr., og Xenophon vil skaffe dem til staten, men dette sker i konkurrence med de andre græske stater. Derfor må han finde på en særlig lokkemad, og hans forslag i kap. II er løsningen. Selvom Schütrumpfs dom – efter min mening – er bygget på et forkert grundlag, er det ikke uden betydning for forståelse af dette afsnit, hvordan metøkerne egentlig var stillet og opfattedes. Dette spørgsmål er alt for

⁵³ Cf. Austin/Vidal-Naquet, pp. 111ff.; Whitehead, p. 127. Omvendt har nogle ment, at det vigtige for Xenophon var metøksskatten, hvorfor forslaget ganske enkelt omhandler ἔγκτησις γῆς, cf. f.eks. Hasebroek, p. 25.

⁵⁴ Cf. herom Busolt/Swoboda, I, pp. 294ff.; Whitehead, pp. 89ff.; om de forskellige forsøg på tolkning af μετοικοφύλακες, cf. Gauthier, *Comm.*, pp. 68ff.

⁵⁵ Schütrumpf, p. 6.

omfattende til, at jeg kan give en tilfredsstillende behandling,⁵⁶ men en kort gennemgang af nogle relevante tekster og eksempler, kan være gavnlig.

Det usikre i en metøks stilling blev mest tydeligt demonstreret under De 30 Tyranner, hvor de rigeste metøker blev udvalgt, slået ihjel, hvorefter deres ejendom blev konfiskeret.⁵⁷ At skaffe penge ved uret mod en metøk (drab, retssag osv.) er allerede attesteret hos Aristophanes,⁵⁸ og man kan vel gætte på, at det er for at hindre sådanne sager, at der skal oprettes μετοικοφύλακες. På den anden side er det også klart, at rige metøker ikke levede som ringeagtede individer i staten. Lysias' fader, Kephalos, blev inviteret til Athen af Perikles selv og levede derefter 30 år i byen uden nogen som helst retslige problemer,⁵⁹ og derudover bevægede hans familie sig i de finere sociale lag, påtog sig liturgier, betalte *eisphora*, når det var krævet, osv.⁶⁰ Hvis Kephalos' familie var dårligere stillet end den athenske borger, var det tydeligvis ikke i den daglige omgang med andre. Den virkelige forskel på borger og metøk bestod i de politiske rettigheder; om den vigtige forskel mellem ret/manglende ret til land- og boligejendom har jeg allerede talt i ovenstående.

Aristoteles⁶¹ definerer som bekendt metøken som ὁ τῶν τιμῶν μὴ μετέχων, hvorved man forstår: "den, som ikke kan få del i de politiske hverv, der giver ære." Hvis man ser Xenophons forslag i forhold til Aristoteles' definition, har han ikke ændret meget – hvis overhovedet – i metøkernes politiske forhold: det nærmeste man kommer et politisk æreshverv er muligheden for kavaleritjeneste, og – som vist i ovenstående – har Xenophon adskillige grunde til at anbefale dette; i øvrigt kommer kavaleritjeneste også nærmere liturgiernes, som metøker allerede var deltagere i. De andre forslag synes dels at være rettet mod at mildne den uundgåelige fornedrelse, der kom af at måtte betale metøkskat, mangle fast ejendom og ikke have politiske rettigheder, og dels mod deres sikkerhed, men det vigtigste for Xenophon er faktisk, at de gavner Athen. Måske er forslaget om μετοικοφύλακες i virkeligheden den største fornyelse set i lyset af, hvad der fortælles om deres lidelser hos Aristophanes, Lysias og Xenophon; men, som jeg flere gange har fastslået, er det for en stor del gætværk, når man udtaler sig om dette forslag.

Konklusionen bliver, at Xenophon ikke ændrer fundamentalt i de bestående regler, men hermed er metøkernes rolle i *Poroi* endnu ikke slut, da de har en væsentlig funktion – om end de ikke nævnes så eksplicit – i Athens handel, der er genstand for hans følgende forslag.

D) Athens Handel (III.1-5 og 12-14)

Efter at have prist Attika og fremsat forslag til gavn for metøker går Xenophon over til større områder. Selvom det er blevet hævdet, at Athen på dette

⁵⁶ Udover den allerede citerede litteratur, cf. også Gauthier, *Symbola – Les Étrangers et la Justice dans les Cités Grecques*.

⁵⁷ *Hell.* II.3.21-22; *Lys.* XII.6-7.

⁵⁸ *Ar., Eq.* vv. 344-350.

⁵⁹ *Lys.* XII.4.

⁶⁰ *Lys.* XII.20-21; *Plat., Resp.* 327a1-336a10.

⁶¹ *Arist., Pol.* 1278a38.

tidspunkt ikke havde nogen egentlig handelspolitik rettet mod indtægter,⁶² er det ubetvivleligt, at byen havde en helt klar plan – særlig m.h.t. import af korn og skibstømmer; en import i de mængder, der var nødvendige,⁶³ har naturligvis krævet en tilsvarende eksport. Når Xenophon fremsætter forslag om handlen, er det derfor ikke til en by, der er fuldstændig ukyndig heri, men ligesom på andre områder kan staten også udnytte dette område meget bedre, end det sker i øjeblikket.

Athen har for det første, hævder Xenophon, gode, sikre havne, hvor handelsmændene kan lægge til i sikkerhed for storm og lignende. Hvis de så ønsker at handle i Piræus, behøver de ikke tage en returvare med, når de rejser, da Athens mønter grundet deres kvalitet kan bruges alle vegne; men skulle man ønske en returvare, findes der ingen by, der har så mange som Athen. Efter denne korte gennemgang af byens foreliggende muligheder fremsætter Xenophon sine forslag: retssager i handelsforhold skal gøres mere effektive for, at den handlende ikke længe skal blive holdt tilbage af en sådan, når han egentlig gerne vil videre; dette skal udvirkes ved præmier til den, der hurtigst kan bilægge en "handelsstrid". De handlende selv bør æres mere ved f.eks. at tildeles de fine pladser i teatret, middage i prytaneion osv., men naturligvis kun de, der har gjort sig særligt fortjent. Hvis de handlende kan lokkes til i større tal, vil import/eksport stige, og Athen vil tjene på skat og afgifter heraf. Så snart der er penge til det, bør der i nærheden af havnene opføres statsejede huse, hvor handelsmændene kan bo, mens de er i byen. Ligeledes vil det være en god idé at opføre huse for torvehandlende både i Athen by og Piræus. Til sidst foreslår Xenophon, at staten erhverver sig en handelsflåde, som den dernæst bortforpagter, hvilket vil give en betragtelig indtægt. Dette er en kort oversigt over hans forslag m.h.t. handlen.

Et umiddelbart blik udover disse forslag giver det indtryk, at staten er forholdsvis uden indflydelse på selve handlen: Xenophon siger, at staten skal forsøge at støtte og ære de handlende og gøre deres forhold i Athen bedre, men han taler ikke om at opbygge en athensk handelsstyrke, hvilket er særlig klart ud fra det sidste forslag; for Athen skal godt nok have en handelsflåde, men ikke selv bruge den. Før forslagene bedømmes, må det derfor undersøges, hvilken holdning, der ligger til grund for, at forslag af en sådan art overhovedet stilles. En sådan undersøgelse har gennem tiden resulteret i flere forskellige resultater fra forskningen.

Hasebroek⁶⁴ hævder i sit kontroversielle værk, at græske stater og personer var *politiske*, ikke *økonomiske*, og alt, der er relateret til handel, var bestemt af politiske mål; hvis der ikke lå et politisk formål bagved en konkret handelssag, var den ikke styret af staten. På denne måde fører han den "Weber'ske" skelnen mellem *homo politicus* og *homo oeconomicus* ud i den yderste konsekvens og argumenterer således for, at handelsstanden var en underlegen, ringeagtet klasse, der primært bestod af metøker og *xenoi*, mens borgerne kun benyttede sig af handel, når de havde et overskud af varer, eller

⁶² Hasebroek, pp. 108f. Hans idé herom blev kraftigt kritiseret af Gomme, pp. 43ff.

⁶³ Athen importerede i hvert fald dobbelt så meget korn, som man selv producerede, og alt skibstømmer, cf. Gomme, p. 45.

⁶⁴ Hasebroek, *Staat und Handel im alten Griechenland*.

hvis de var tvunget til det. Udover at være en videreførelse af Weber, er Hasebroeks værk også en reaktion mod den måde, som den umiddelbare fortid og samtiden⁶⁵ havde behandlet emnet på, dvs. man havde forsøgt at skrive afhandlinger om den græske verdens industrielle/økonomiske udvikling, men ganske ignoreret den rolle, som politik spillede heri.

At Hasebroek derved ender i en anden type overdrivelse, bliver hurtigt fremhævet af Gomme.⁶⁶ Denne hævder, at Hasebroek har ret i, at der var mange ikke-borgere blandt de handlende, og er også enig med ham i, at politik spillede en væsentlig rolle, men Hasebroeks konklusioner om handelsstanden er forkerte: handel var ikke foragtet *qua* handel, hvilket i stor udstrækning vises ved, at langt størstedelen af de handlende i Athen må have været andre grækere, ikke barbarer. Dertil kommer, at man ikke skal undervurdere, at athenere også drev handel.⁶⁷

Således har den senere forskning⁶⁸ gerne fulgt en middelvej mellem Meyer (cf. min note 65) og Hasebroek – om end nærmere sidstnævnte. Handel var ikke ringeagtet som f.eks. de såkaldte banausiske fag, men den borger, der brugte tiden på politik, havde naturligvis en anden position. Dertil kommer, at der må skelnes mellem forskellige typer handel: handel for at mindske sit afhængighedsforhold til andre var agtet i helt anden grad end handel for handels skyld. At hovedparten af de handlende var metøker og andre ikke-borgere, viser ikke i sig selv noget om handel, og når Platon og Aristoteles er betænkelige ved de handlendes indflydelse på en stats tilstand, er det netop på grund af de fremmede skikke, som handelsmænd fører med sig, ikke på grund af handlen i sig selv.

Det ses altså, at Xenophon retter sine forslag til en by, der sætter politik som den højeste beskæftigelse, og derfor angår forslagene endnu engang særligt metøkerne, om end også andre fremmede vil få gavn af dem. Det er også klart fra *Poroi* selv, da f.eks. forslaget om hoteller ved havnen er meningsløst, hvis ikke det drejer sig om udlændinge.⁶⁹

Det første egentlige forslag viser da også tilbage til hovedtemaet i afsnittet om metøker: Xenophon foreslår, at stridigheder skal kunne bilægges hurtigere, hvilket vil være til stor gavn for handlende, der ønsker at forlade byen hurtigt. Præcis hvilke stridigheder og hvilke embedsmænd, der skal gøre det, er et omdiskuteret spørgsmål, og der er ingen grund til, at jeg går ind i diskussionen.⁷⁰

⁶⁵ Cf. særligt Meyer, *Die Wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* for en sådan behandlingsmåde.

⁶⁶ Gomme, pp. 43ff.

⁶⁷ Isoc. VII.32 giver et – efter min mening – solidt argument mod Hasebroeks syn på handelsstanden. Isokrates siger i et afsnit om de gode gamle dage: "οἱ τε τὰς οὐσίας ἔχοντες οὐχ ὅπως ὑπερέωρων τοὺς καταδεέστερον πράττοντας, ἀλλ' ὑπολαμβάνοντες αἰσχύνῃν αὐτοῖς εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν ἀπορίαν ἐπήμυνον ταῖς ἐνδείαις, τοῖς μὲν γεωργίας ἐπὶ μετρίαις μισθώσεσι παραδιδόντες, τοὺς δὲ κατ' ἐμπορίαν ἐκπέμποντες...", dvs. man så ikke ned på de fattige, men hjalp dem ved at få dem i gang med handel. At handel ikke var ualmindeligt hos de fleste grækere ses også fra *Lac. Pol.* VII.1-2.

⁶⁸ F.eks. Austin/Vidal-Naquet, pp. 11ff.

⁶⁹ Hasebroek, p. 42 forestiller sig en omvandrende gruppe af handelsmænd, der ville kunne bruge en sådan plan.

⁷⁰ Om denne debat, cf. Gauthier, *Comm.*, pp. 80ff.

Men ser man bort fra disse problemer, er det i hvert fald klart, at formålet med Xenophons forslag, er at sikre de handlende en bedre retsstilling, og i denne henseende slutter forslaget sig til det forgående om μετοικοφύλακες. En handelsmand vil naturligvis ikke bryde sig om at blive opholdt i en by, hvis han har travlt med at komme videre til andre handelsbyer for at afsætte en returvare, eller han blot vil hjem med sin fortjeneste, hvad enten det er en vare eller attisk mønt.

Ligeledes simple forekommer de forslag, der drejer sig om at tildele særlige ærer til handelsmænd, der har været specielt gavnlige for Athen. προεδρίαί og bespisning i prytaneion var selvfølgelig yderst ærefulde, men forslaget drejer sig næppe om en evig hædersbevisning; snarere er der tale om en konkret engangsforeteelse til gengæld for en konkret tjeneste.⁷¹ Hvis dette er rigtigt – hvilket jeg er overbevist om –, vil også disse to forslag let kunne gennemføres, og resultatet vil blive en blomstrende handel.

Når handelsmændene først er lokket til, må byen også udnytte deres tilstedeværelse på bedste vis og samtidig sørge for, at de ikke bliver utilfredse med forholdene. Derfor bør den – så snart den har fået kapital til det – bygge hoteller og haller beregnet til handel, hvilket vil være til stor gavn. At Xenophon stadig har indtægter som sit primære formål, er jeg ikke i tvivl om, men samtidig er det fristende i forslag som disse at se den samme lidt nervøse holdning til de elementer, der kommer udefra, som findes så tydeligt hos Platon og i mindre grad Aristoteles; en sådan holdning kan måske også ses hos Xenophon i andre værker.⁷² Dette er naturligvis ikke det samme som at ringeagte handel, men som størstedelen af de velstående har han sandsynligvis haft et forsigtigt forhold til fremmede “elementer”. Det er svært at se, hvordan en beundrer af den spartanske forfatning ikke til en vis grad må have haft det på denne måde, men stadigvæk gælder den definition, der ovenfor er givet på grækernes forhold til handel; blot må man indrømme, at holdningen ikke var således i Sparta. Handel var dér ikke defineret anderledes end ethvert andet pengesøgende erhverv, og udelukkende at handle for kapitalens skyld var forkasteligt. At samle de handelsmænd, der kommer til Athen, i hoteller i Piræus og gøre det samme med οί ἀγοραίοι καὶ αἱ τούτων φωναὶ καὶ ἀπειροκαλῖαι (Cyr. I.2.3.) i dertil indrettede haller er muligvis gavnligt for indtægterne, men det kan også have et mere skjult formål ligesom flere af de tidligere forslag. Således vil de fremmede handelsmænd ikke komme i så megen berøring med Athen by, og når handlen foregår i haller, vil adskillige torvehandlere komme en smule af vejen.

Det mest interessante forslag er dog det sidste: staten skal erhverve sig en handelsflåde, som dernæst skal bortforpagtes. I dette ser man tydeligt den dominerende grundidé i hele Xenophons plan, den idé, der kommer endnu mere klart til udtryk i det efterfølgende kapitel. Statens opgave består i at skaffe materialet og dernæst “blot” inkassere penge fra forpagterne. Xenophon siger intet om antal skibe, hvor store de skal være, eller om han har nogle bestemte forpagtere i tankerne, og umiddelbart kan det undre, at han introducerer et så

⁷¹ Cf. Thiel, ad loc. (= III.4).

⁷² Cyr. I.2.3; Lac. Pol. VII.1-4. Den første passage omhandler hans idealforfatning, det andet den eksisterende forfatning, han beundrede mest.

omfattende forslag på en så kortfattet måde. Således har moderne forskeres dom gerne været, at dette forslag er rent utopisk, og at han slet ikke har forstået, hvilke ressourcer der skulle til for at gennemføre det.⁷³ Herimod kan flere ting indvendes: at Xenophon ikke grundigt forklarer dette forslag, skyldes til dels – som Böckh m.fl. hævder –, at han ikke har udarbejdet planen i detaljer. Men på den anden side fremhæver Xenophon selv, at planen med selve forpagtningen skal foretages ὡσπερ καὶ τᾶλλα δημόσια, dvs. τέλη, τεμένη og οἰκίαι.⁷⁴ Således er forslaget fremsat på samme måde som det, der angår μετοικοφύλακες – nemlig ved sammenligning med noget bekendt. I øvrigt – som fremhævet af Gauthier⁷⁵ – er idéen muligvis udsprunget af associationer snarere end refleksioner: Xenophon har netop talt om *eisphora*, hvilket vil give associationer til krigsskibe, men da pengene denne gang skal bruges til fred, tænker han nu på handelsskibe. Dertil kommer – hvad Gauthier samme sted kort er inde på –, at den allerede eksisterende krigsflåde muligvis er en del af planen, hvorfor fortolkeren må spørge, om en krigsflåde ville kunne laves om til en handelsflåde. Hvad enten dette var muligt eller ej, kan Xenophons tanker meget vel gå i denne retning, og dette får ekstra støtte, hvis man antager, at jeg havde ret i tidligere at fremhæve hans tvetydige, hvis ikke dårlige, forhold til Athens flåde (cf. mine afsnit B og C). Han ønsker at formindske krigsflåden, der havde været til sådan skade for byen og finder hér det perfekte middel til at gennemføre dette på den mest acceptable måde. Hvis athenerne på forhånd har fornemmelsen af, at de vil tjene penge på denne handelsflåde, vil det muligvis være lettere senere at overbevise dem om det gavnlige i at skære ned på krigsflåden; denne tanke var de – som fremhævet ovenfor – ikke glade for i 355/4 f.Kr. Hvis dette er rigtigt, må man modificere Gauthiers idé og sige, at Xenophon ikke blot fremkaster et sådant forslag som en pludselig indskydelse, men som del af hans plan m.h.t. krigsflåden.

Sammenfattende ser man altså, at forslagene i III.1-5 har adskillige ligheder med dem, han har fremsat i det foregående afsnit om metøker. Vægten er lagt på hædersbevisninger og sikkerhed, og hans målgruppe for forslagene er ikke-borgere, der på denne vis skal lokkes til at handle med Athen. Forslagene indtil dette punkt (kap. II inklusive) er alle uden omkostninger eller i hvert fald uden væsentlige omkostninger. III.12-13 indleder den type forslag, der vil komme til at koste en betragtelig sum at sætte i værk, men Athen bør alligevel gøre det, da det med tiden vil skaffe større indtægter på grund af tilstrømningen af handlende, der vil benytte de opførte bygninger. Endelig viser III.14 frem mod den type forslag, der vil dominere kap. IV, nemlig bortforpagtning styret af staten, og dette er – må man formode – det mest besværlige og bekostelige forslag at få gennemført; Xenophon tager da også sine forbehold for, om det kan lade sig gøre. Men som det allerede er blevet fremhævet, er forslagene i udpræget grad tilpasset en stat, der ikke er baseret på forretning og handel i dens politik: staten skal fremskaffe “materialerne” – metøker, bygninger eller hvad der end giver indtægt – og derefter overlade til andre at få skaffet indtægterne, mens den selv

⁷³ Böckh, pp. 701ff. er den klassiske dom over Xenophon som utopi. Cf. herom Gauthier, *Comm.*, pp. 107f., som dog ikke mener, der er tale om utopi.

⁷⁴ Cf. Thiel, ad loc. (= III.14).

⁷⁵ Gauthier, *Comm.*, p. 107.

forholder sig mere eller mindre passivt. At Xenophon i denne henseende har tilpasset sine forslag til den generelle holdning, er der næppe tvivl om.⁷⁶

Men alt, hvad han har sagt i kap. II og III er i virkeligheden kun indledende småting i forhold til de forslag, der er fundamentet for hele planen: organisation af minerne i Laurion.

E) Minerne i Laurion (IV.1-32)

Hele kap. IV har i en vis forstand Laurion i tankerne, men de egentlige forslag findes i afsnittet 1-32, hvilket jeg derfor vil gennemgå i første omgang.

Xenophon har allerede i det foregående afsnit fremhævet Athens fremragende møntfod, der er brugbar, hvor end man befinder sig. Således forholdt det sig ikke med de fleste stater, men Athen var faktisk en undtagelse. ἀργύρου πηγή τις αὐτοῖς ἐστί, θησαυρὸς χθονός kan allerede Aischylos⁷⁷ hævde om athenerne, og på grund af denne πηγή fastholdt staten den samme standard i sine mønter, hvor andre stater ofte måtte ændre på mønternes faktiske indhold.⁷⁸ Men Xenophon er ikke tilfreds med den måde, minerne udnyttes på i øjeblikket, hvorfor han vil gennemgå de økonomiske muligheder, athenerne har m.h.t. disse.

Sølvåreerne i minerne, siger han, vil aldrig blive udtømt, hvorfor borgerne roligt kan sætte så mange slaver som muligt til at arbejde dér. Dette skal staten gøre efter et mønster, som den kender fra private borgere: Nikias ejede nemlig i sin tid 1000 slaver, som han bortforpagtede til en anden privatperson, og deraf fik han én obol dagligt per slave. På samme måde bør byen skaffe sig en stor arbejdsstyrke bestående af slaver og dernæst bortforpagte den for det samme beløb som Nikias og andre har gjort. Efterhånden som indtægterne begynder at komme ind herfra, skal staten købe flere slaver for en del af pengene, indtil den har erhvervet sig tre slaver for hver borger.⁷⁹ Et antal på 1200 slaver vil være et passende udgangspunkt for planens videre forløb, og i løbet af 5-6 år vil antallet så være nået op på 6000, der vil give staten en indtægt på 60 talenter årligt. Heraf bør de 20 bruges til flere slaver, mens de 40 kan bruges til andre nødvendigheder, og på denne måde kan det fortsætte, indtil staten har nået et passende antal slaver. Desuden er han opmærksom på, at mange borgere vil være betænkelige ved at påbegynde minedrift, da det er anset for en usikker forretning. Men, siger han, hvis staten sørger for, at hver af de 10 fyler har lige mange slaver, og minedriften dernæst bliver ordnet "fyle-vis", men med fælles ansvar, er det sikkert, at der ikke vil komme underskud, da det er umuligt, at ingen af dem vil finde tilstrækkelige mængder sølv.

Dette er det altafgørende forslag i *Poroi*; forkastes dét, forkaster man hele planen. Derfor bruger Xenophon også en del tid på at gendrive tænkte modargumenter og fremhæve yderligere positive aspekter ved sin plan.

⁷⁶ Illustrativt er det, at Athen bortforpagtede langt de fleste indtægtskilder, cf. f.eks. *Vect.* IV.19, og hertil også Hansen, *Demokrati*, 5, pp. 68f.

⁷⁷ Aisch., *Pers.* v. 240 (Pages OCT-udgave).

⁷⁸ Ps.-Arist., *Oicon.* II demonstrerer dette i overmål; om den attiske mønts stabilitet, cf. Gomme, p. 47.

⁷⁹ Dvs. et sted mellem 60-90.000 slaver; for antallet af borgere, cf. Ehrenberg, pp. 30ff.

Hans første argument er – som nævnt –, at athenerne aldrig vil kunne udtømme minerne helt (IV.2-4), hvilket han understøtter ved at fremhæve, at minerne – så længe man kan huske – har været i brug,⁸⁰ og i stedet for, at sølv-mængden mindskes, findes der hele tiden nye årer. Xenophon har naturligvis ikke haft ret mange andre muligheder for argumentation på dette punkt grundet datidens manglende tekniske kunnen, og argumentet synes da også i højere grad retorisk end bygget på egentlig sikkerhed. En lignende fornemmelse giver hans betragtninger vedr. sølvets bestandige værdi (IV.5-12), hvor Xenophons idéer har fået en pudsigt modtagelse af moderne forskere. Ingen har – mig bekendt – på dette punkt anset ham for kyndig i de økonomiske fænomener, han taler om; de fleste har endda gjort nar af hans naivitet. Men samtidig indrømmer adskillige – gerne i kortfattede vendinger –, at han faktisk har ret: sølv kunne næppe på dette tidspunkt udvindes i en sådan mængde, at dets værdi ville falde væsentligt.⁸¹ Når man ser moderne forskeres voldsomme afvisning af Xenophon som økonom på grundlag af hans idéer om sølvet, er det ikke så underligt, at hovedparten af disse har fulgt deres egen linie og hævdet, at *Poroi* er en utopisk idé (cf. herom særligt mit afsnit F). Hvad man dog bør huske, er, at økonomi ikke på denne tid var en videnskabelig disciplin, og med f.eks. *Oikonomikos* bag sig har Xenophon fuld ret til at udtale sig. Om end han altså støtter sig til retorik, bygger argumentationen som helhed på mange års erfaring med emnet.

Når man betragter selve planen, viser det sig tydeligt, at Xenophon – som jeg allerede har nævnt i det foregående afsnit om handelsflåden – har udtænkt alt ud fra den synsvinkel, at staten skal have relativ ro, når først forudsætningerne er bragt i orden, dvs. når den har bortforpagtet slaverne, er resten op til forpagterne, mens staten, hvis der ikke sker noget uforudset, blot skal inkassere penge. Forskellen mellem planen for Laurion og planen om en handelsflåde er størrelsesforholdet: en handelsflåde er naturligvis en stor sag at få stablet på benene, men for det første skal det vel ske hovedsageligt ved indtægterne fra Laurion (dvs. en del af de 40 talenter) og for det andet er det intet i forhold til de ressourcer, det kræver at skaffe 60-90.000 slaver og i det hele taget organisere mineforholdene.

At Xenophon bygger sin samlede økonomiske plan på Laurion, behøver jeg ikke argumentere særligt for, bl.a. fordi det udelukkende er ud fra denne plan, han foretager sine økonomiske beregninger, mens han i forslagene om metøker og handel nøjes med at hævde, at de vil skaffe indtægter. Hvordan det forholder sig med disse beregninger, må derfor undersøges som det første.

I kap. IV opstiller han længere beregninger for indtægter og udgifter, om end de ikke er gennemført som en fuldstændig forklaring. Kernen i hans plan er naturligvis erhvervelse af slaver, og Thiel beregner ud fra *Poroi*'s tal, at en slave til minedrift gennemsnitligt må have kostet 175 drachmer, et beløb, der efter

⁸⁰ En meget indbringende brug i tiden omkring Perserkrigene er, som netop nævnt, attesteret ved Aisch., *Pers.* v. 240, men også ved Herodot VII.144; om den tidlige brug af Laurion, cf. Ardaillon, pp. 126ff.

⁸¹ For denne type domme, cf. f.eks. Gomme, p. 47; Hopper, *Mines*, p. 247.

hans mening passer på virkeligheden.⁸² Dette mener han yderligere at kunne understøtte med Demosthenes XXXVII.4 og 21, hvor slaver, der arbejder i et *ergasterion*, tilsyneladende koster ca. 150 drachmer. Problemet heri er, at Demosthenes for det første ikke giver dette præcise beløb, der er Thiels beregning, og for det andet er der ikke tale om den samme type slaver i *Poroi* og Demosthenes XXXVII: at *μέταλλον* og *ἐργαστήριον* er to forskellige ting, blev demonstreret for længe siden,⁸³ og mens *Poroi* primært omhandler slaver i førstnævnte, er de slaver, som Demosthenes nævner, udelukkende beregnet til sidstnævnte. Således kan Schwahn komme til omtrent samme beløb som Thiel og hævde, at dette er helt urealistisk lavt for en slave til minearbejde, hvorved han mener at få endnu mere støtte til sin tese: at *Poroi* ikke er brugbar som kilde til den athenske industri.⁸⁴ At hans argumentation dog også er yderst tvivlsom, mener jeg ikke, der kan være tvivl om: kernen i hans argument er, at mineslaver var uddannede folk, der kunne faget; samtidig udleder han fra *Memorabilierne* (cf. min note 84), at gennemsnitsprisen for en uddannet slave var to miner, hvorfor den må have været højere for en mineslave, men stedet i *Memorabilierne* siger intet om, at to miner var den almindelige pris for en uddannet slave – hvis dette var rigtigt, kunne det være interessant at vide, hvad man overhovedet kunne bruge en slave, der kostede 50 drachmer (en uddannet gammel svækling?), til.

Som kilder til spørgsmålet findes kun *Poroi* og den af Thiel fremhævede Demosthenes XXXVII, hvis indhold ikke tillader sikre konklusioner. Alt, hvad der altså som udgangspunkt kan siges, er, at Xenophon selv foretager sine beregninger ud fra den forestilling, at han kan skaffe slaver for ca. 175 drachmer per styk; Thiel mener, han har ret heri, Schwahn, at det er helt forkert. Selvom der altså er en del ukendte faktorer i spørgsmålet, mener jeg dog, at Thiels løsning er den mest sandsynlige. Schwahns standpunkt bygger på to fejlagtige idéer: den allerede fremhævede tanke, at en gennemsnitslave koster to miner, men også den idé, at alle de slaver, der sendes ned i minegangene må være lige dygtige til at udforme gangene osv. At Laurion-minerne er et fornemt teknisk stykke arbejde, vil ingen vel benægte, men jeg ser ikke, hvorfor der ikke skulle have eksisteret en "specialisering" også i minerne, således at de dygtigste tog sig af de vanskeligste opgaver, mens mindre dygtige (dvs. uddannede) slaver blot

⁸² Om beregningerne og den uenighed, der har været derom, cf. Thiel, pp. 52ff. (Ekskurs X). Gauthier, *Comm.*, p. 155 sætter 180 drachmer som prisen på en slave; spørgsmålet behøver næppe en klar afgørelse. De følgende henvisninger til Thiel er til siderne 52-54.

⁸³ Cf. Ardaillon, pp. 171f.; Hopper, *Mines*, p. 207.

⁸⁴ Schwahn, p. 255f. med støtte i Xen., *Mem.* II.5.2, hvor der gives slavepriser fra 50 drachmer til én talent per styk; én talent er naturligvis en helt enestående sag. Cf. modsat Oertel, *Zur Frage der Attischen Grossindustrie*, der bruger *Poroi* flittigt.

hakkede løs efter sølvet eller lignende.⁸⁵ Thiels beregninger⁸⁶ m.h.t. det nævnte *ergasterion* forekommer mig derimod mere sandsynlige, og således synes det også rimeligt, at en slave, der skal arbejde i minerne gennemsnitligt må være af en type, der er en smule dyrere end slaver, der arbejder i et *ergasterion*. Xenophon har derfor ikke regnet helt galt m.h.t. slaveprisen. Thiel, der unødvendigt forsøger at tilpasse *Poroi* og Demosthenes, slutter sin kommentar til spørgsmålet: “Sed non obliviscendum est de rebus futuris incertam Xenophontem aestimationem facere; non mirum si servi pretium paullo maius aestimavit quam esse solebat, ut tutam rationem sequeretur.” Om end jeg finder den sidste begrundelse unødvendig, eftersom forslagene må kunne modificeres efterhånden,⁸⁷ er det naturligvis rigtigt, at der må have været en vis usikkerhed hos Xenophon om hele prisspørgsmålet; et køb i så store mængder er aldrig før blevet udført, og *Poroi* IV.36 viser da også, at han ikke tænker på slavepriser som absolutte. 175 drachmer som gennemsnit er hans vurdering og med al sandsynlighed en god vurdering.

Når dette altså er afgjort, bliver næste spørgsmål planens tidsramme. Xenophon siger selv, at staten som udgangspunkt skal skaffe 1200 slaver, der skal arbejde i minerne, og efter 5-6 år vil staten være oppe på 6000 slaver (IV.23); antallet 6000 vil Athen kunne nå udelukkende ved indtægten fra de 1200 oprindelige. Hvis man foretager udregningen, stemmer Xenophons tal, men udregningen viser også, at han må have sat næsten hele indtægten af til køb af flere slaver;⁸⁸ dette synes umiddelbart at give et væsentligt problem i forhold til spørgsmålet om *trophe*, hvilket jeg vil behandle i afsnit F. I hvert fald forestiller han sig, at staten ejer 6000 slaver efter 5-6 år og bygger videre på dette grundlag. For tiden efter de 5-6 år giver han ingen tal eller beregninger udover fordelingen af de 60 talenter i det følgende år, men nøjes med den opmuntrende melding, at når staten har nået 10.000 slaver, vil indtægten være 100 talenter (IV.24). Konkluderende må man sige, at Xenophons beregninger i hvert fald ud fra oplysningerne holder.

Jeg har om flere af de tidligere forslag hævdet, at de næppe var kontroversielle (spørgsmålet om flåden naturligvis undtaget), men med det her fremførte forslag har han udfoldet en plan, der vil have så altafgørende

⁸⁵ S. Lauffer, der har undersøgt spørgsmålet om mineslaver grundigt, har flere i denne henseende relevante betragtninger: for det første finder jeg det illustrativt, at der ikke findes et særligt navn for mineslaver på græsk, hvorfor man kan hævde, at de – som udgangspunkt – ikke adskiller sig fra andre slaver (pp. 6ff); for det andet mener Lauffer m.h.t. transporten af malm ud af minerne, at dette arbejde blev udført af unge mænd, næsten børn (pp. 35f.). Således forestiller han sig altså også en art specialisering. Cf. desuden Wilhelm, p. 31.

⁸⁶ Demosth. XXXVII fortæller, at der er stillet sikkerhed for 105 miner ved hjælp af et *ergasterion* og 30 tilhørende slaver. En slavepris på 150 drachmer per styk giver 45 miner, hvorved dette *ergasterion* sættes til 60 miner, hvilket må siges at være en høj pris; om værdien og beregningens grundlag, cf. Finley, pp. 65ff og 259, som dog ikke har særlig tiltro til den.

⁸⁷ Cf. *Vect.* IV.37-38.

⁸⁸ Efter fem år vil Athen eje ca. 5200 slaver, hvis den har brugt al indtægt fra slaverne i løbet af disse fem år; efter seks år vil den være oppe på ca. 7000 under samme forudsætning. Man husker ved udregningen, at Xenophon regner med år på 360 dage, cf. Thiel, p. 52, og at de 175 drachmer per slave, der jo indgår i regnestykket, desværre også er udregnet på baggrund af IV.23, om end de også har en mindre støtte i Demosth. XXXVII.

indflydelse på Athens økonomi, at han tvinges til at fremføre stærke argumenter for dens brugbarhed.

Det første, han selv tænker på, er Laurions kapacitet; han har allerede hævdet, at sølvet ikke vil slippe op, men spørgsmålet bliver dernæst, om der overhovedet er plads til så mange slaver i minerne. Dette er et spørgsmål, hvis svar Xenophon har ligeså dårlige forudsætninger for at give, som han har vedr. sølvets mængder, og måske derfor bliver svaret det samme: at der *πρὸ τῶν ἐν Δεκελείᾳ* var en enorm mængde slaver i minerne, hvilket beviser, at dette i hvert fald ikke er et problem, og ligesom i første tilfælde har han tilsyneladende ret.⁸⁹ Fortiden er endnu engang argumentet, retorisk, men alligevel ikke uden en vis portion sandhed. At Xenophon regner med, at dette punkt vil blive særlig problematisk ved hans plan, ses også ved, at han vender tilbage dertil (IV.39-40) og mere forsigtigt foreslår, at athenerne ikke skal sætte alle slaver i gang på samme tid, men kun *ὅσους αὐτὰ τὰ ἔργα προσαιτοίη κατ' ἐνιαυτὸν...* Dette forslag er tydeligvis en forsikring til folk om, at der ingen fare er.

Selvom man anser dette for afgjort, er der dog stadig et beslægtet problem, der må klares: at der er plads til slaverne, vil være ligegyldigt, hvis ikke der findes nok forpagtere til disse, og man kan umiddelbart tvivle på, at det dengang kunne lade sig gøre med så store slaveantal. Xenophon selv taler kun kortfattet herom, og samtidig er der problemer med forståelsen af, hvad han faktisk siger,⁹⁰ men tanken i hans argument er, at forpagterne kan findes, bl.a. mellem dem, der allerede har forpagtet miner i området. Hans argument er ikke overbevisende m.h.t. de 60-90.000 slaver, men man må huske, at i de første mange år vil antallet af slaver være meget lavere – begyndende fra 1200, efter 5-6 år oppe på 6000 osv. Hvis man antager, at Xenophon taler om disse år (cf. også mit afsnit F), er det næppe urealistisk, og hvordan han dernæst har forestillet sig udviklingen, er svært at sige. At han igen i dette afsnit hovedsageligt forsøger at få sin plan sat i gang med retoriske argumenter, forekommer mig det mest sandsynlige, men jeg vil nedenfor hævde, at Xenophon også forestiller sig en voksende velvilje blandt borgerne overfor hans plan.

Eftersom han nu har bevist, at Laurion kan give en vældig indtægt, må det forklares, hvorfor der ikke er flere privatpersoner, der allerede nu forpagter miner i området. Grunden er især, siger han, at folk frygter at være så uheldige, at netop deres mine ikke giver profit, hvorved forpagteren vil have mistet en stor portion penge, dvs. leje af minen, køb af slaver, værktøj osv.⁹¹ Heraf

⁸⁹ Thuk. VII.27.5 fortæller, at 20.000 slaver, størsteparten *χειροτέχνηται*, flygtede fra Attika, og selvom alle disse ikke nødvendigvis har været mineslaver, har det nok været tilfældet med de fleste (cf. Thiel, ad loc. "susplicari licet maiorem partem metallicos fuisse,..."). Böckh, I, p. 705 hævder, at minerne ikke ville kunne klare både 60.000 slaver (Böckhs tal) og de privatejede slaver, der var dér i forvejen. Men selv hvis dette er rigtigt, er det mere end sandsynligt, at Xenophon forestiller sig, at staten skal opkøbe adskillige af netop disse slaver. Lauffer, pp. 171ff. påpeger, at mineslaver er "bundet" til deres område, hvorfor de ville være særlig naturlige at overtage for staten.

⁹⁰ *Vect.* IV.22. Cf. herom Gauthier, *Comm.*, pp. 151ff.; Isager, pp. 51ff.

⁹¹ "Udlejningskontrakterne" mellem staten og forpagterne, udgivet af Meritt og særligt Crosby (cf. bibliografien), viser, at priserne for at forpagte en mine varierede. De hyppigst optrædende beløb er 20 og 150 drachmer, men der findes også meget højere beløb, cf. Crosby, *The Leases*, p. 202. Demosth. XXXVII.22 nævner en mine til en værdi af 9000 drachmer, men om der er tale om

udspringer Xenophons forslag om fælles ansvar for fylterne, hvorved risikoen elimineres, og det er således tydeligt, at han ikke så meget fremsætter forslaget, fordi han tror det giver indtægter, men mere som endnu en sikringsforanstaltning for sin plan.⁹²

En anden bekymring, som Athen måtte have vedr. minerne, var krig. Minderne og historierne om tiden før og efter Dekeleia var skræmmende, og Xenophon er nødt til at fremføre argumenter for, at noget tilsvarende ikke vil ske igen. Herom siger han (IV.41-48), at det næppe vil være nødvendigt at lade minearbejdet ligge stille, da landet ikke vil kunne give en invaderende hær tilstrækkelig føde, sølvet vil en sådan ikke have mere gavn af end af sten, og selv har de fæstninger i Anaphlystos og Thorikos, der bør suppleres med en i Besa, hvorved man hurtigt ville kunne få alle i sikkerhed. De nærmeste potentielt fjendtlige stater, Theben og Megara, ligger i øvrigt så langt væk fra området, at det ikke vil være noget problem at evakuere, før de når frem, og på vejen må deres hære passere lige forbi Athen, hvilket vil være en yderst farlig rute.

Således har Xenophon tilsyneladende fjernet alle hindringer og kan slutte af med nogle opmuntrende betragtninger. Hvis Athen organiserer Laurion, som han forslår, vil der nemlig også i mineområdet på grund af den menneskemængde, der vil være beskæftiget i minerne, opstå et lille samfund, der vil give byen yderligere indtægter (IV.49-50).

Når man betragter, hvad han egentlig siger i afsnittet om Laurion, kan udsagnene deles op i to grupper: den ene består af de konkrete forslag, der er de mest gennemarbejdede blandt samtlige forslag i *Poroi* og understøttet af økonomiske beregninger. Den anden består af mere eller mindre virksomme argumenter for forslagene, argumenter, hvis reelle indhold Xenophon måske ikke altid har haft tiltro til, men samtidig har han ment, at det er nødvendigt med denne type overtalelse. Således er han, når han taler om Laurion på en gang mest konkret (i forslagene) og samtidig mest retorisk (i argumentationen).

Hermed har Xenophon afsluttet sine konkrete forslag til indtægter. Hvilken bedømmelse hans hovedidé, Laurion-organisationen, fortjener, er noget vanskeligere at svare på, end det var med hans foregående idéer. De fleste fortolkere siden Böckh har forkastet planen som umulig at gennemføre,⁹³ og der er – mig bekendt – ingen, der har turde hævde, at planen var helt igennem realistisk og gavnlige. I det 20. århundrede har der været enkelte mere forsigtige fortolkere, der godt nok ikke vil acceptere Laurion-planen som helhed, men dog mener, at Xenophon er forankret i virkeligheden, når han stiller sine forslag.⁹⁴ Disse har derfor gerne fremhævet hans idé om, at fred er særlig gavnlige for indtægterne som den væsentligste tanke i *Poroi* og mere eller mindre ignoreret de konkrete forslag.

samme betalingsform og i det hele taget hvordan disse beløb skal forstås, er usikkert, cf. Crosby, *op. cit.*, pp. 201ff. Demosth. XLII.3, 21 demonstrerer til fulde, at minedrift var en usikker forretning.

⁹² Cf. Lieck, pp. 52f.

⁹³ Cf. f.eks. Böckh, I, pp. 705f; Schwahn, p. 257; Breitenbach, p. 1760.

⁹⁴ Cf. f.eks. Delebecque, p. 475; Polanyi, p. 196.

Gauthier,⁹⁵ der også er forsigtig med en endelig afvisning af Laurion-planen, påpeger tre *lacunes* i planen: 1) Er Athens slavehandel i stand til at tilfredsstille staten, og vil private overhovedet sælge? 2) Er der forpagtere nok? 3) Planen forudsætter en konstant efterspørgsel, men de faktiske tal fra perioden viser op- og nedgange i driften. Hvordan kan Xenophon sikre vedvarende stigning, da en "arbejdsløs" slavestyrke på mange tusinde, der skal næres og passes på, vil være en katastrofe, og de forventede indtægter i øvrigt så ikke vil komme?

Punkt ét lyder umiddelbart som et reelt problem, men rent bortset fra, at det er vanskeligt for den moderne fortolker at vide, hvordan athenerne ville have forholdt sig til denne plan, forekommer det mig, at Gauthier på dette punkt ikke lægger tilstrækkelig vægt på sin egen tese om korttids- og langtidsmål (cf. mit afsnit F); at skaffe f.eks. 20.000 slaver på et øjeblik vil næppe være muligt, men 1200 slaver til hele staten lyder ikke på nogen måde som et urealistisk mål. Efter første år vil staten skulle købe ca. 400 slaver mere osv., og jo længere den samlede plan har været i gang, desto mere handel og velvilje fra borgerne vil der komme, hvorved også slavehandlen – evt. også ved udlændinge – vil ske i større målestok.

Punkt to har jeg allerede tidligere berørt, og samme argumentation som under punkt ét gør sig gældende; alle forpagtere skal ikke nødvendigvis skaffes på samme tid, men udelukkende nok til, at staten kan bortforpagte de 1200 slaver.

Det tredje punkt er således – hvad Gauthier også mener – det væsentligste. Kan Xenophon sørge for – og har han overhovedet overvejet spørgsmålet –, at stigningen i minedrift og interesse er konstant? At han har tænkt i hvert fald et stykke frem i tiden, fremgår af beregningerne og de forskellige argumenter for planen, som er gennemgået i ovenstående, men hvis han faktisk har planen fuldstændig færdig, ville han have fremsat den, medmindre selvfølgelig den periode, der ikke gennemgås i *Poroi* indeholder ting, der ikke vil være behagelige for borgerne. Dette er en mulighed,⁹⁶ men jeg finder det dog mest sandsynligt, at han ikke selv har en fuldkommen gennemarbejdet plan. Gauthier foreslår, at Xenophon ikke har set de væsentligste problemer, men i stedet – ligesom mange af hans samtidige – har overført forholdene for den enkelte borger til forholdene for staten, som om der ingen forskel er. Den eneste mulighed for argumentation, Xenophon har, er, at planen skal udføres etapevis, hvilket Gauthier kalder en begrundelse, som moderne mennesker må finde banal. Hvor rigtigt dette end måtte være, bør tanken alligevel føres et skridt videre, end Gauthier gør; for den etapevise udførelse af planen bevirker ikke kun, at planen bliver lettere at gennemføre økonomisk, men giver – som jeg har antydnet ovenfor – også mulighed for at sikre sig flere og flere borgers velvilje, jo mere succesfuld den viser sig at være. Dette er nemlig hjørnestenen i

⁹⁵ Gauthier, *Comm.*, pp. 165ff.

⁹⁶ Xenophons plan kan f.eks. ikke afhjælpe fattigdommen væsentligt i de første år, da de store indtægter fra minerne er sat af til slavekøb (cf. ovenstående). Dette skjuler han meget omhyggeligt i hele *Poroi*, hvorved man ser, at han selv i den planlagte periode dækker over visse ting. At direkte fortælle athenerne, at de ikke fik væsentlig hjælp de første 5-6 år ville næppe være klogt.

Xenophons egen overbevisning: planen kan dårligt undgå at blive en succes,⁹⁷ og kommer Athen først i gang, vil det gå bedre og bedre. Således forestiller han sig derfor, at parallelt med indtægtsstigningen følger borgernes interesse og velvilje, hvorfor det blot drejer sig om at skaffe forpagtere til de første 1200 slaver, hvilket ikke kan være svært. På denne måde bliver IV.22 også mindre urimeligt som argument for, at der er nok forpagtere og kan derfor ligesom nogle af de tidligere argumenter hævdes at have dobbelt betydning: retorisk og reelt indhold.

Om Xenophon faktisk kunne have nået sit mål på mindst 60.000 slaver, er dog stadig meget usikkert, og hvordan sagen end betragtes, ligger målet adskillige år efter planens begyndelse. Gauthiers tredje *lacune* består, om end jeg ikke mener, han har gennemskuet Xenophons private argumenter. Hvad Xenophon ved med sikkerhed, er, at hans plan er sikret i de første 5-6 år og vel også nogle år derefter. Kan realisten Xenophon have udeladt de sidste udregninger bl.a. af den grund, at han vidste, at han ikke ville leve til at se sin plan ført helt igennem?

F) *Eisphora*, *Aphorme* og *Trophe*.

Xenophon er altså nu færdig med de egentlige forslag. Han har fremsat en plan, som bygger på idéer, der vedrører tre emner: metøker, handel og Laurion, og af disse er Laurion-forslagene de bærende, mens de andre "blot" er almindeligt gavnlige. Hvad han endnu mangler, er finansieringen og det lokkemiddel, der endegyldigt skal overbevise athenerne om, at hans plan bør gennemføres. M.h.t. til det første punkt, er det nemlig klart, at en handelsflåde, hoteller i Piræus, 1200 slaver osv. ikke er en helt ubetydelig udgift for en stat, der på dette tidspunkt var økonomisk udmarvet efter en opslidende krig, der endda ikke var endt med sejr, men derimod med store allieredes udmeldelse af alliancen og dermed tab af tribut. Xenophon vil naturligvis have sin plan i gang, men han må træde forsigtigt i dens indledende fase. For det andet kan han ikke kun tale om de mange indtægter, der vil komme, men må også som ekstra ansporende faktor fortælle athenerne, hvad indtægterne egentlig skal bruges til, når først planen er sat i værk. Borgerne skal konkret kunne se, at denne plan virkelig vil deres bedste og er et sikkert middel til bedre tider.

Det er lykkedes for Xenophon at få begge dele med i *Poroi*, men om disse – særligt om brugen – har der været den største uenighed især blandt det 20. århundredes fortolkere, eller mere præcist formuleret: der er endnu ikke opnået enighed om, hvad der egentlig menes med glosen *trophe* hos Xenophon. Dette har været det kritiske punkt for enhver, der har forsøgt at fortolke *Poroi*, men med de tre store udgaver, der er udkommet siden 1970, har striden nået sit højeste – særligt grundet den meget forskellige tolkning, der findes hos hhv. Giglioni, Gauthier og Schütrumpf. Som jeg allerede kort har nævnt, har denne diskussion været så altdominerende, at Xenophons eget udsagn om *Poroi*'s formål (I.1; cf. mit afsnit A) gerne glemmes fuldstændigt, hvorefter den enkelte fortolker har haft en tendens til at udlede skriftets samlede formål ud fra hans egen fortolkning af *trophe*-spørgsmålet. Jeg skal ikke benægte, at spørgsmålet om betydningen af *trophe* er vigtigt for den endelige forståelse af *Poroi*, men man kan stirre sig blind på alt. Eftersom de enkelte forslags virkning og idé sagtens

⁹⁷ Cf. VI.I: ἀλλ' εἴ γε μὴν τῶν εἰρημένων ἀδύνατον μὲν μηδὲν ἔστι μηδὲ χαλεπὸν ...

kan vurderes uden afklaring af spørgsmålet om *trophe*, og Xenophon allerede selv har givet sin begrundelse for overhovedet at fremsætte sin plan, ser jeg ikke, hvorfor alt skal ses i lyset af *trophe*, i stedet for at forslagene vurderes på egne præmisser.

Før jeg behandler spørgsmålet om *trophe*, må det afgøres, hvordan Xenophon forestiller sig at finansiere den samlede plan, dvs. hvordan han vil skabe den økonomiske basis (*aphorme*) for sine idéer. At det kun drejer sig om en udgangssum, fremgår af ovenstående gennemgang af forslagene. Når først de er sat i gang, vil resultaterne vise sig løbende.

Dette problem behandler Xenophon i III.6-11, hvor han indleder: “Εἰς μὲν οὖν τὰς τοιαύτας τῶν προσόδων οὐδὲ προδαπανῆσαι δεῖ οὐδὲν ἄλλ’ <ἢ> ψηφίσματά τε φιλόανθρωπα καὶ ἐπιμελείας. Ὅσαι δ’ ἂν ἄλλαι δοκοῦσί μοι πρόσοδοι γίνεσθαι, γινώσκω ὅτι ἀφορμῆς δεήσει εἰς αὐτάς.” Han har altså hidtil fremsat forslag, der ikke er økonomisk belastende for staten, men de forslag, der følger, kan ikke gennemføres uden en *aphorme*. En sådan, siger han, kan godt skaffes, da borgerne sikkert gerne vil gennemføre en *eisphora*, når pengene skal gå til dette formål; de har jo ofte betalt store beløb under krige, hvor det endda var usikkert, om pengene blot gik tabt, men den her foreslåede *eisphora* vil med sikkerhed give dem en gevinst. Folk vil nemlig få et udbytte på tre oboler dagligt – hvad enten man har betalt ti, fem eller én mine som bidrag (tolkningen af de tre oboler dagligt, selvom alle har indbetalt forskellige beløb, vil jeg gennemgå nedenfor). Udover borgerne tror Xenophon, at også mange udlændinge – måske endda konger, tyranner og satraper – vil betale en del, hvis Athen hædrer dem med titlen “εὐεργέται εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον”. Han nævner intet fastsat beløb for “sin” *eisphora*. Dette finansieringsforslag indfører Xenophon som sagt i kap. III, dvs. det kapitel, der ellers er beskæftiget med hans forslag angående handel, og III.12 genoptager da også umiddelbart emnet, men nu med de idéer, der kræver penge at gennemføre.

Man ser dog med det samme, at selvom Xenophon bruger variationer af glosen εἰσφέρειν adskillige gange i dette afsnit, er det ikke en almindelig *eisphora*, han taler om. Det tydeligste bevis for dette er, at han – som nævnt – håber på deltagelse fra andre staters konger, tyranner osv. Selvom der ikke kan siges meget med sikkerhed om, hvordan *eisphora*-systemet fungerede,⁹⁸ er det i hvert fald sikkert, at det var bygget på et τίμημα over borgernes værdier og udført på dette grundlag. At Athen ikke har været i stand til – eller på dette punkt ønsket – at vurdere fremmede folks samlede værdier præcist, kan siges med sikkerhed; og desuden ville Athen ikke have kunnet fastsætte et konkret beløb, som den enkelte, konge, tyran eller satrap skulle betale, men hver enkelt af disse må selv bestemme, om – og hvor meget – de vil give. Således kan man spørge, om det overhovedet er rigtigt at tale om en *eisphora* i denne forbindelse.

Gauthier,⁹⁹ der har givet en glimrende analyse af stedet og gennemgået de fortolkninger, der i tidens løb er blevet foreslået, mener – med rette tror jeg –, at

⁹⁸ Thomsen, *Eisphora – A Study of Direct Taxation in Ancient Athens* synes at være blevet et standardværk og løser mange problemer, men ikke alle kan følge ham; Gluskina, pp. 129ff. forkaster hans løsninger og hævder, at spørgsmålet om *eisphora* ikke kan afgøres, medmindre nyt materiale bliver fundet.

⁹⁹ Gauthier, *Comm.*, pp. 89f. og 97ff.

Xenophon faktisk har tænkt sig at gennemføre en rigtig *eisphora*; når Xenophon nævner de fremmede, hvad der er usædvanligt i denne forbindelse, er grunden, at han har fået den indskydelse, at de vil have interesse i at hjælpe, eftersom det er en "freds-*eisphora*". Skulle det ske, at ingen konger, tyranner eller satrupper er interesserede i at betale, ændrer det ikke ved athenernes position i planen. Gauthier siger derfor som afslutning på sin argumentation (*Comm.*, p. 101): "*Techniquement, c'eût été pour les citoyens une eisphora comme les autres. Par son but et ses conséquences, c'eût été une eisphora comme on n'en avait jamais connu.*" Jeg formoder således også, at borgerne ikke tilgodeses i denne *eisphora*, selvom der skulle komme store indtægter fra fremmede; resultatet bliver i stedet en større *aphorme*.

Gauthiers tolkning forekommer mig at være den mest naturlige løsning, og den, der umiddelbart læses ud fra teksten. At de fremmede ikke kan indgå i et *τίμημα* og selv kan bestemme det beløb, de vil give, er ikke noget godt argument herimod, da det – som fremhævet af Gauthier (*Comm.*, p. 99) – tydeligvis er athenerne, som hele idéen hviler på. Med dette som det vigtigste argument kan Gauthier gendrive den påstand, at der ikke er tale om en *eisphora*, men et frivilligt bidrag til planen, en påstand, der har som fundament, at de fremmede tydeligvis blot skal donere, hvad de har lyst til. Når det er sådan for dem, hvorfor skulle det så ikke også være sådan for athenerne, er grundtanken i argumentet.¹⁰⁰ Rent bortset fra, at Gauthier – efter min mening – rigeligt gendriver dette argument, er det også yderst usandsynligt, at Xenophon vil lade sin plan afhænge af et udmarvet Athens velvilje overfor en idé, hvis virkning man endnu ikke kan se. At 355/4 f.Kr. ikke var det bedste tidspunkt at bede om penge, er attesteret i selv samme skrift, men også hos Demosthenes,¹⁰¹ hvorfor jeg finder det vanskeligt at tro, at borgerne ville have doneret store beløb frivilligt. Til gengæld viser samme sted hos Demosthenes også, at pengene faktisk fandtes i Athen, hvorfor en tvungen *eisphora* vil indbringe det ønskede beløb.

En fortolkning, der umiddelbart synes bedre funderet, fremført af bl.a. Thiel og for nyligt Giglioni¹⁰², bygger på Xenophons formildende kommentar: at denne *eisphora* – i modsætning til de tidligere – vil give penge tilbage til betalerne. Det forekommer mig dog bedst at udskyde behandlingen af Thiels og Giglionis tolkninger indtil undersøgelsen af *trophe*-spørgsmålet, med hvilket de er tæt forbundet. Dog vil jeg her fremhæve, at fortolkere der støtter denne tese, er enige med Gauthier i, at der er tale om en *eisphora*, for så vidt som betaling er fastsat og obligatorisk.

Gauthier har – som nævnt – fremstillet sagen aldeles glimrende i sin kommentar, og jeg har ikke meget at tilføje til hans definition og gendrivelsler af andre fortolkere. Hvad han dog synes at mangle, er en forklaring på, hvad denne *eisphora* egentlig er beregnet til, dvs. hvilke/hvor mange forslag den skal skaffe penge til. Finansieringsforslaget findes i kap III midt i Xenophons planer for handlen, men dette er ikke det væsentlige. Vigtigere er det, at det befinder sig mellem de forslag, der er uden eller forbundet med meget lille udgift og de

¹⁰⁰ For hele argumentationen, cf. Gauthier, *Comm.*, pp. 98ff.

¹⁰¹ *Vect.* IV.40; Demosth. XIV.24-28.

¹⁰² Thiel, pp. 48ff.; Giglioni, pp. lxxxiii ff.

forslag, der vil koste athenerne en betragtelig sum penge. Selvom det befinder sig i et afsnit om handel, forekommer det mig derfor klart, at ikke blot de følgende forslag om at opføre hoteller og skaffe handelsflåde, men også anskaffelse af de 1200 slaver til Laurion hører under dens område. På denne måde tolker Gauthier ikke, men – efter min mening – indeholder hans tolkning vanskeligheder, der styrker mit synspunkt.

I sin kommentar til afsnittet om de 1200 slaver, undrer han sig over, at det netop skal være dette præcise tal og giver med forbehold følgende skarpsindige tolkning: beløbet til køb af 1200 slaver skal staten skaffe ved en *eisphora*; om athenernes værdier på dette tidspunkt fortæller Demosthenes,¹⁰³ at hvis staten i 355/4 f.Kr. gennemfører en *eisphora* på f.eks. 1/100 af den samlede opgørelse, vil den få 60 talenter. Gauthier foreslår på denne baggrund, at Xenophon har tænkt sig at gennemføre en *eisphora* på 1/200, dvs. 30 talenter, for borgerne og dernæst som normalt lade metøkerne stå for 1/6 af beløbet. Dette vil give 36 talenter, og eftersom Gauthier regner med en slavepris på 180 drachmer, vil dette være præcis det beløb, der er behov for til køb af 1200 slaver.

Hvad jeg har at indvende mod denne tolkning er følgende: selv hvis man ser bort fra, at 180 drachmer ikke nødvendigvis er den helt præcise gennemsnitspris for en slave, er der også en alvorligere indvending, nemlig at de 1200 slaver skal anskaffes med det samme, for at planen kan komme i gang, men det samme gælder, hvad Xenophon siger i III.6-11 om *aphorme*. Hvis man derfor – som Gauthier – m.h.t. slaverne beregner en *eisphora*, der kun præcis dækker anskaffelsen af disse, må man hævde, at Xenophon påtænker at gennemføre *to eisphorai* i løbet af meget kort tid, da denne selv siger (III.12-14), at når der engang foreligger en *aphorme*, skal hoteller, torvehaller osv. også påbegyndes. I betragtning af athenernes økonomiske og psykologiske tilstand på dette tidspunkt vil *to eisphorai* mildest talt være en dårlig idé psykologisk set.

Det følger af Gauthiers fortolkning, at den i III.6-11 omtalte *eisphora* udelukkende omhandler idéerne vedr. handel, ikke Laurion,¹⁰⁴ men dette finder jeg intet belæg for i teksten, og det forekommer mig af de netop fremhævede grunde, at III.6-11 er at opfatte som den samlede plans fundament. Hvis det ikke forholder sig således, finder jeg det svært at forklare Xenophons håb om deltagelse fra fremmede stater konger, tyranner og satrupper. Det er muligt, at han i det hele taget er en smule naiv ved at tro på deres deltagelse, og det er endnu vanskeligere at tro på, at selv de tilbageværende allierede, men i endnu højere grad en persisk satrap, på dette tidspunkt ville deltage i opbygning af f.eks. en athensk flåde, hvis funktion de ikke engang kunne være sikre på – og for de allieredes er der endda tale om en betaling udover den sædvanlige tribut. Mod dette argument kan naturligvis indvendes, at drivkraften bag deres bidrag skal være ønsket om den lovede hæderstitel; om dette er nok, er næppe til at sige med sikkerhed. I hvert fald vil jeg mene, at jo større det beløb, der skal skaffes, er, desto mere forståelig bliver opfordringen til hele fremmede stater om hjælp.¹⁰⁵

¹⁰³ Demosth. XIV.27.

¹⁰⁴ Gauthier, *Prog.*, p. 183 taler godt nok kortfattet om en *eisphora*, der skal finansiere begge dele, men dette gør han uden at revidere sin kommentar til købet af de 1200 slaver.

¹⁰⁵ Cf. Thiel, ad loc. (= III.11); Gauthier, *Comm.*, pp. 96f.

Gauthier fremsætter – som sagt – sin teori om de 1200 slavers anskaffelse, fordi han undrer sig over, at netop 1200 skal købes, og denne teori kan forklare antallet. Jeg har ikke umiddelbart en anden teori at sætte i stedet for, og i det hele taget forekommer det mig ikke nogen god idé at konkludere på baggrund af andet end tekstens oplysninger. Xenophon siger direkte, at 1200 slaver skal købes og tilføjer intet udover sine beregninger. Der er adskillige mulige grunde til, at han har valgt tallet 1200. Han kan f.eks. have beregnet det i forhold til en for eftertiden ukendt faktor; han kan have ønsket, at der var flere slaver end hos de eksempler han giver på privatpersoner, men samtidig må der jo ikke være så mange, at det bliver for dyrt; han kan have haft kendskab til et analogt eksempel, hvor 1200 af et eller andet produkt var involveret eller han kan have valgt mere eller mindre tilfældigt. Og endda er mulighederne hermed så langt fra udtømt. Om end jeg således ikke kan forklare det problem, som Gauthier prøver at løse, må jeg stadigvæk benægte, at hans tolkning er rigtig. I sidste ende er spørgsmålet heller ikke så vigtigt som det faktum, at Xenophon har valgt 1200 slaver som udgangspunkt for en omfattende plan.

Det vil på dette tidspunkt ikke være urimeligt at spørge, hvor mange penge Xenophon egentlig forestiller sig, at han skal skaffe ved den *eisphora*, der skal dække resten af planen. Han nævner selv (III.9-10), at enkelte personer vil have betalt hhv. én, fem og ti miner, men det er næppe meget, man kan slutte på grundlag af dette, eftersom tallene er brugt for at eksemplificere, hvor stor en indtægt borgerne vil få i forhold til deres udgift; hvor mange, der skal betale og hvilket af beløbene, nævnes ikke. Herom siger han kun, at de fleste vil få mere tilbage, end de selv har betalt, nemlig to miner for at have betalt én mine.

Med sikkerhed kan det siges (cf. mit afsnit E), at 35-36 talenter skal skaffes udelukkende til køb af de 1200 slaver. Dette område er det mest betydningsfulde, hvorfor man måske kan forvente, at Xenophon ved de andre udgifter for borgernes skyld vil forsøge at slippe så billigt som muligt, hvilket også vil være i overensstemmelse med tidens praksis – i hvert fald på byggeområdet.¹⁰⁶ Denne mistanke bestyrkes yderligere ved det, at hotellerne og hallerne til handel fortrinsvis vil skulle bruges af udlændinge, der jo blot skal lokkes til, ikke forkæles. Til gengæld må en handelsflåde være en stor udgift, men – som tidligere nævnt – er hans forslag herom en blanding af spontanitet og (måske) en plan for krigsflåden. Således er det ikke sikkert, at Xenophon forestiller sig handelsflåden fremskaffet allerede ved den første *eisphora*. Demosthenes påstand, at en *eisphora* i 355/4 f.Kr. på 1/100 af ejendommen vil give 60 talenter, er sikkert meget lig Xenophons tanker herom. Demosthenes fremhæver i samme afsnit (cf. min note 101), at det er et så latterligt beløb, at *eisphora'en* ikke bør foretages på dette tidspunkt, men 60 talenter vil for Xenophon betyde køb af det valgte antal slaver og samtidig muligheden for at påbegynde de planer, han har vedr. handel. Hertil kommer endda et større ubestemt beløb, som han påregner fra udlændinge. Selvfølgelig er det ikke umuligt, at han påtænker en større *eisphora*, men eftersom han er realistisk m.h.t. den økonomiske situation, må man formode, at han foreslår den mindst mulige beskatning; ikke mindst fordi hans plan ikke i de første år vil føre til fattigdommens udryddelse, om end

¹⁰⁶ Cf. Demosth. XXIII.208.

indtægterne vil begynde at stige. En anden mulighed er naturligvis, at Xenophon endnu ikke har sat tal på sin *eisphora*.

Hermed har jeg gennemgået, hvordan Xenophon vil sætte sin plan i gang: Athen skal så hurtigt som muligt gennemføre en *eisphora* efter det almindelige mønster, men den vil adskille sig fra de tidligere *eisphorai* ved ikke at skulle bruges til krigsforanstaltninger, og desuden vil borgerne få en gevinst på grund af denne; at fremmede også opfordres til at betale, ændrer – som nævnt – ikke ved dens karakter. Når pengene er kommet ind, har Athen den *aphorme*, der skal sætte de udgiftskrævende forslag i gang, og således har Xenophon sørget for en finansiering af sin plan. Tilbage er kun at overbevise athenerne endeligt om, at de bør gøre, som han foreslår. Hertil egner brugen af indtægten, dvs. løftet om tre oboler dagligt som *trophe*, sig glimrende.

Dette punkt er – som nævnt – den nyere forsknings store stridspunkt. Tolkningen af *trophe*-spørgsmålet har været bestemmende for den enkelte fortolkers syn både på formålet med *Poroi* og muligheden for overhovedet at gennemføre planen. Derfor er det naturligvis også rimeligt, at jeg gennemgår spørgsmålet, men – som jeg allerede har nævnt – finder jeg det urimeligt at lade især formålet med *Poroi* (cf. mit afsnit A) bestemmes af tolkningen af *trophe*.

De steder i *Poroi*, hvor Xenophon med sikkerhed tænker på *trophe*, er III.8-10, IV.17-18, IV.33-34, IV.52 og VI.1. Om de fire sidstnævnte er det ubetvivleligt, at de handler om *trophe* til borgerne, men III.8-10 har i tidens løb været tolket på forskellig vis. Xenophon har netop fortalt, at der skal gennemføres en *eisphora* for at skaffe den ønskede *aphorme*, hvorefter han fortsætter: “κτῆσιν δὲ ἀπ’ οὐδενὸς ἂν οὐτῶ καλὴν κτήσαιντο ὥσ[ει]περ ἀφ’ οὗ ἂν προτελέσωσιν εἰς τὴν ἀφορμὴν· ᾧ μὲν γὰρ ἂν δέκα μναὶ <ή> εἰσφορὰ γένηται, ὡς <εἰ>περ ναυτικὸν σχεδὸν ἐπίπεμπτον αὐτῷ γίγνεται, τριώβολον τῆς ἡμέρας λαμβάνοντι· ᾧ δὲ γ’ ἂν πέντε μναὶ, πλεῖον ἢ ἐπίτριτον. οἱ δὲ γε πλείστοι Ἀθηναίων πλείονα λήψονται κατ’ ἐνιαυτὸν ἢ ὅσα ἂν εἰσενέγκωσιν. οἱ γὰρ μνᾶν προτελέσαντες ἐγγὺς δυοῖν μναῖν πρόσοδον ἔξουσι, καὶ ταῦτα ἐν πόλει, ὃ δοκεῖ τῶν ἀνθρωπίνων ἀσφαλέστερόν τε καὶ πολυχροنیωτάτον εἶναι.” Xenophon foreslår altså tilsyneladende, at de tre oboler er en følge af indbetalingen til *eisphora*. Af denne grund har nogle fortolkere ment, at disse tre oboler er forskellige fra dem, der er emnet i IV.17-18 og i stedet for at forstå dem som *trophe*, har de set dem som en slags renter af den indbetalte *eisphora*. På denne måde kan fortolkerne også hævde, at selvom denne *eisphora* bliver gennemført som obligatorisk indbetaling, er der i realiteten snarere tale om et lån, der tilbagebetales lidt efter lidt.¹⁰⁷

Hvis denne tolkning er rigtig, bliver det endnu sværere, end det i forvejen er, at tro på muligheden for at gennemføre den samlede plan. Xenophon nævner intet om, hvorfra pengene til tilbagebetalingen skal komme, hvilket ellers er meget væsentligt i denne sammenhæng. Hvis han forestiller sig, at tilbagebetalingen skal begynde allerede efter første år, må pengene enten skulle tages fra den indkomne *eisphora*, indtægten fra mineslaver eller handelsindtægterne. At tage dem fra den indsamlede *eisphora* er naturligvis meningsløst, da det så ville give staten et tab i stedet for gevinst at gennemføre denne, og at tage dem fra indtægten fra slaverne i Laurion, vil ødelægge den plan, han har lagt for de første år. Altså må tilbagebetalingen komme fra handelsindtægterne,

¹⁰⁷ De omtalte fortolkere er særlig Thiel, pp. 48ff.; Lieck, pp. 41f.; Giglioni, pp. lxxxiii ff.

men dette vil betyde, at Athen er fuldstændig uden mulighed for at afhjælpe fattigdommen og lave yderligere foranstaltninger vedr. handel, da alle indtægterne således er bundet, og desuden har han jo ingen beregninger lavet på dette punkt. Hvis han på den anden side har tænkt sig, at tilbagebetalingen ikke skal ske med det samme, vil der på lignende måde ske det, at den egentlige *trophe* må udsættes i endnu længere tid, mens den rigere del af borgerne, dvs. *eisphora*-betalerne, får deres penge tilbage. Dette finder jeg højst usandsynligt.

Dertil kommer flere mindre vanskeligheder ved denne fortolkning. Først og fremmest ser jeg ikke, hvorfor Xenophon i en så dårlig økonomisk periode af Athens historie pludselig skulle finde på at tilbagebetale *eisphora*, når den hidtil blot er givet.¹⁰⁸ Det er muligt, at borgerne ikke vil synes om at skulle betale denne, men de vil gøre det, hvis han sørger for en realistisk beskatning. Således siger Demosthenes, at borgerne nok vil gå med til en *eisphora* på 1/100 eller 2/100 af deres formue, men hvis staten prøver at gennemføre en på 12/100 vil de sandsynligvis nægte. Xenophon skal altså blot holde sig på den rigtige side af grænsen.¹⁰⁹

Slutteligt finder jeg også hele beregningen påfaldende: de tre oboler, dvs. samme beløb som den senere fremhævede *trophe*, det faktum, at han beskriver forrentningen som daglig og det lidt underlige system, der gør, at lige meget hvilket beløb, man betaler, får man tre oboler dagligt – disse grunde blandt mange gør, at jeg anser denne tolkning for forkert.¹¹⁰

Årsagen til misforståelsen af III.8-10 er naturligvis, at omtalen af de tre oboler i teksten synes at følge af den netop nævnte *eisphora*. Men i Thiels tolkning overses, at Xenophon er meget forsigtig med at fremsætte forslaget om *eisphora*; som vist i afsnit E vender han flere gange tilbage til finansieringen for at "mildne" de problemer, der i en økonomisk presset situation må opstå, når flere penge kræves af borgerne. Derfor forklarer Xenophon allerede her, hvad denne *eisphora* i sidste ende vil føre til, hvorved athenerne burde blive mildere stemt, og således skal stedet ses som begyndelsen og enden på Xenophons samlede plan. At han fremsætter den så uklart, er en naturlig følge af hans formål, at få de bemedlede til at betale *eisphora*; det vil være mindre befordrende, hvis han samtidig fortæller, at også de, der ikke skal betale, vil få tre oboler. Her ses derfor endnu et eksempel på en form for retorik hos Xenophon.

Efter nu at have afvist Thiels tolkning af III.8-10 er det klart, at de fem steder i *Poroi*, som jeg har fremhævet ovenfor, alle omhandler *trophe* til borgerne. III.8-10 har jeg netop gennemgået og der behøves ikke yderligere kommentarer; IV.17-18 fremhæver, at hvis staten skaffer tre slaver per borger, vil der komme store indtægter ved forpagtning af dem, og dette vil være en ny fremgangsmåde indenfor minedriften; i IV.33-34 har Xenophon afsluttet sine forslag og mener på dette tidspunkt at have gennemgået grundigt nok, hvordan der kan skaffes tilstrækkeligt med *trophe* til athenerne; i IV.52 tales der om

¹⁰⁸ Således er det lidt pudsigt, når Thiel, p. 49 fremhæver, at man bør beundre Xenophons nytænkning i denne sag.

¹⁰⁹ Demosth. XIV.27.

¹¹⁰ Cf. også Gauthier, *Comm.*, pp. 101ff.; Schütrumpf, pp. 72ff. Sidstnævnte betragter godt nok *eisphora*'en som et lån, men han mener ikke, at de tre oboler er forskellige fra dem, der nævnes senere.

trophe til epheberne i gymnasierne; VI.1 nævner blandt de konsekvenser, planen vil få, at ὁ δῆμος τροφῆς εὐπορήσει. Sidstnævnte udsagn har gerne været udgangspunktet for hele problemstillingen: hvad menes med *trophe*, og – som en konsekvens af dette spørgsmål – hvad menes med *demos*?

To retninger indenfor fortolkningen har domineret diskussionen, og det er disse, som jeg især vil behandle i det følgende, men herudover findes også en tredje retning, der introduceredes allerede i det 19. århundrede. Diehl¹¹¹ forsøger i sit værk at argumentere for det synspunkt, at Xenophon med *Poroi* deltager i en politisk strid mellem Aristophon og Euboulos på sidstnævntes side. Skriftet skal således opfattes som en politisk pamflet, der blot skal være så overbevisende som muligt, hvorfor indholdets reelle indhold ikke er vigtigt. Derfor behøver man – ud fra Diehls tolkning – ikke anse de tre oboler dagligt for mere end et godt middel til at lokke borgerne til Euboulos' standpunkter. En lignende idé har enkelte andre fortolkere også fremført.¹¹²

Med dette argument destruerer Diehl fuldstændig ethvert forsøg på konstruktiv brug af *Poroi's* indhold, men hans argument hviler på et alt for svagt grundlag. Diehl ser den politiske situation i Athen som en meget skarp strid mellem to partier: et "krigsparti" ledet af Aristophon og et "fredsparti" ledet af Euboulos, men en sådan klassificering er yderst tvivlsom.¹¹³ Der fandtes næppe på denne tid en så klar skelnen mellem "partier", og hele Diehls tese synes fremkommet ved at betragte lighederne mellem Euboulos' politik og *Poroi*; at disse har mange fælles træk, er det nemlig de færreste, der vil benægte. Hvis der således ikke fandtes klart adskilte politiske klikker, er hans argument mere eller mindre meningsløst, da det forudsætter, at tilhøreren har mulighed for at foretage et valg mellem tydeligt forskellige alternativer. Aristophon og Euboulos havde muligvis en del forskellige træk og var også modstandere, men heri at se et moderne partisystem synes helt forfejlet. I øvrigt er en tolkning som Diehls fra begyndelsen uproductiv, da man ved denne alt for hurtigt kan afvise ethvert forslag som politisk løkkemad. Personlig er jeg ikke i tvivl om, at Xenophon selv har troet på sine tal.

Jeg vil derfor lade denne tolkning ligge og i stedet se på de to forskellige *trophe*-tolkninger og den strid, som jeg ovenfor har nævnt, eksisterer.

Den egentlige debat om *trophe* begynder med Herzog i starten af det 20. århundrede, mens spørgsmålet ikke tidligere havde givet anledning til nogen særlig diskussion.¹¹⁴ Herzog gennemgår teksten og konkluderer derpå:¹¹⁵ "Es läge daher am nächsten, das von Xenophon erhoffte τριώβολον als Leibrente oder Staatspension für alle Bürger aufzufassen, also gerade so, wie Wilamowitz, Aristoteles Und Athen II 212ff. die δωβελία erklärt. Aber IV.52 wird die τροφή deutlich als μισθός für bürgerliche Funktionen bezeichnet, ἐφ' ἑκάστοις τῶν ἔργων

¹¹¹ Diehl, kap. IV og V.

¹¹² Cf. f.eks. Schwahn, pp. 258f., der dog også taler om Xenophons plan med de tre oboler, som om den var reel.

¹¹³ Cf. Sealey, *Athens after the Social War*.

¹¹⁴ Cf. f.eks. Böckh, I, pp. 703f., der kun behandler spørgsmålet ud fra III.8-10, og her er han på linie med Thiels og Giglionis idé om lån/rente. Hans endelige dom er i overensstemmelse med hele hans betragtningsmåde: "Auch hier erbaut der Philosoph den Athenern ein Luftschloss."

¹¹⁵ Herzog, pp. 473f.

τῆς τροφῆς ἀποδιδομένης.” Han finder desuden i støtte i Arist., *Ath. Pol.* XXIV.3, hvor *trophe* tilsyneladende er en samlet betegnelse for *misthos*. Således kan han konkludere, at de tre oboler dagligt er gennemsnitsfortjenesten for *misthos* og de uddelinger, som det er velkendt, at Euboulos foretog en del af,¹¹⁶ og altså ikke blot en “Leibrente”. Til Herzogs teori slutter sig Wilhelm,¹¹⁷ der desuden henviser til Demosthenes’ skrækszenarie: ἄμισθος ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλὴ καὶ τὰ δικαστήρια ἔσται.” Til dette knytter Wilhelm *Poroi* VI.1 (cf. ovenstående), hvorved Xenophons afsnit om *trophe* tjener til at forsikre folk om, at der vil være rigeligt *misthos* i fremtiden, hvis de gennemfører hans plan.

Hvis man tolker, som Herzog og Wilhelm gør, må Xenophons samlede plan tydeligvis anses for at have større mulighed for at kunne gennemføres end ved f.eks. Thiels tolkning (cf. nedenfor): for det første vil de tre oboler dagligt ikke være en ny type udgift, eftersom de angiver en i forvejen eksisterende udbetaling til borgerne; for det andet vil man ikke skulle beregne udbetaling til hele befolkningen, da *demos* må forstås som “den del af borgerne, der deltager på folkeforsamlingen, ved domstolene osv.” Det er med denne tolkning som fundament, Gauthier fremsætter sin egen tolkning, der dog bør behandles separat.

Herzog og Wilhelms tolkning er – som Herzog selv indrømmer i ovenstående citat – ikke den, der umiddelbart læses ud fra teksten, og det er da også et andet standpunkt, der har fået de fleste tilhængere, om end mange af disse er forskere, der ikke i egentlig forstand fortolker *Poroi*, men har brugt skriftet som supplement til deres specielle formål.¹¹⁸ Thiel¹¹⁹ kombinerer som den første en grundig undersøgelse med det standpunkt, at *trophe* i *Poroi* angiver underhold til borgerne, som skal betales til alle og ikke på nogen måde er knyttet til *misthos*, eller med hans egen formulering: “... adducor ut credam non solum triobolum illud omnes cives semper accepturos, sed μίσθους quoque publicos, qui civibus iam persolvantur, remansuros.” I modsætning til Herzog/Wilhelm indfører Thiel altså en udgift, som skal klares udover dem, der allerede eksisterer. At dette ydermere må være en udgift på mindst 600 talenter årligt, fører Thiel til en dom over forslagenes reelle værdi, der ikke ligger fjernt fra Böckhs. At definere *trophe* på denne måde har altid været det fremherskende, fordi det synes at følge så naturligt fra teksten, og resultatet bliver gerne, at man – som Thiel – gør *Poroi* til en utopisk forestilling om muligheder for indtægter, da *demos* jo her må angive massen af borgere.

Siden Wilhelm i 1934 har to tolkninger derfor stået overfor hinanden: den ene, den “realistiske”, ser *trophe* som *misthos* og således ikke så meget en fornyelse som en garanti for fortsat udbetaling. Den anden, den “utopiske”, ser *trophe* som en gave, der skal uddeles til alle borgere uden noget til gengæld. Eftersom der ikke er blevet forsket meget i *Poroi*, forblev disse uændret gennem de årtier, der fulgte efter Wilhelms artikel.

¹¹⁶ Cf. herom Cawkwell, *Eubulus*. Disse uddelinger vil jeg komme nærmere ind på nedenfor.

¹¹⁷ Wilhelm, pp. 35f.

¹¹⁸ Austin/Vidal-Naquet, p. 139 er et typisk eksempel: “Xénophon dans son pamphlet sur les Revenus indique très franchement que le but de ses projets économiques est de faire en sorte que les citoyens puissent vivre aux frais de la cité”.

¹¹⁹ Thiel, pp. xxvi og 55.

I 1970, da Giglioni fremlagde sin udgave, var det altså disse to standpunkter, hun konfronteredes med i *trophe*-spørgsmålet, og ligeledes har Gauthier og Schütrumpf taget udgangspunkt i disse. Interessant er det derfor, at alle tre kommer med en ny tolkning af Xenophons mening med glosen.

Giglioni¹²⁰ skelner – som jeg har gennemgået ovenfor – mellem de tre oboler nævnt i III.8-10 og den *trophe*, der nævnes på de andre relevante steder, og i modsætning til f.eks. Thiel, der jo også ser to forskellige idéer, bygger hun hele sin fortolkning på denne skelnen. Derfor må jeg allerede ud fra hendes grundlag afvise tolkningen. Hendes grundidé er, at de tre oboler fra den *eisphora*, hun opfatter som et lån (III.8-10), er en forrentning, der skal begynde med det samme, mens de tre oboler fra mineslaverne (IV.17) er en udgift, der ligger et pænt stykke ude i fremtiden (“forse fra decenni”), hvorved hun i tolkningen af *trophe* følger Thiels linie. Det mest interessante ved denne teori er den adskillelse, hun foretager, mellem to mål, et korttids- og et langtidsmål; denne tanke bliver også brugt af Gauthier, men med bedre grundlag. Giglionis tolkning synes nemlig uforståelig i forhold til samtlige Xenophons mål med *Poroi*. Den væsentligste indvending, jeg har, angår, hvad der vil blive resultatet af *Poroi*, hvis Giglioni har ret. Eftersom en *eisphora* blev betalt af de bemidlede, mens de virkelig fattige naturligvis ikke havde noget at give, resulterer Giglionis fortolkning i, at de personer, der har været i stand til at betale *eisphora*, hurtigt får deres penge tilbage, men de fattige, der endda er nævnt i Xenophons “formålsbeskrivelse”, må vente adskillige år på at modtage noget som helst; alle indtægter fra Xenophons plan vil nemlig være bundet. Eftersom en sådan fordeling af pengene er fuldstændig unødvendig og alt andet end befordrende for den samlede plan, finder jeg Giglionis tolkning helt usandsynlig.¹²¹

Gauthier¹²² tager udgangspunkt i Herzog og Wilhelms tolkning og opfatter således *trophe* som *misthos* – særligt til deltagere på folkeforsamlingen og ved domstolene, men ikke udelukkende til dem. Dette beviser han på omtrent samme måde som Herzog og Wilhelm, men i modsætning til dem ser han det dog som en væsentlig faktor i Xenophons plan, at man skelner mellem planens hensigter for morgendagens Athen og det fremtidige ideal, som han forestiller sig. Morgendagens Athen er ikke væsentligt forandret sammenlignet med før planens ikrafttræden, men de nye indtægter skal benyttes til at sikre en hyppigere og sikrere udbetaling af *misthos*. Udbetalingerne er dog udelukkende kompensation for tabt arbejdsfortjeneste, ikke egentlig underhold til borgerne. Som et ideal ser han derimod udbetalingen af tre oboler dagligt: den *trophe/misthos*, der tidligere kun skulle betales, når man faktisk havde udøvet sin borgerpligt på en eller anden måde, udvikler sig nemlig til at udbetales dagligt, men stadigvæk – mener Gauthier – er den at betragte som *trophe* i betydning *misthos*. Han forestiller sig nemlig, at hver enkelt borger skal være til rådighed for staten konstant, dvs. en egentlig *homo politicus*. At tre oboler ikke er nok til at få alle borgere væk fra deres tidligere erhverv, er Gauthier udmærket klar over, men

¹²⁰ Giglioni, pp. cxxx ff.

¹²¹ Også Gauthier, *Comm.*, pp. 101ff. og Schütrumpf, pp. 72ff. argumenterer kraftigt mod Giglionis tolkning af *trophe*.

¹²² Gauthier, *Comm.*, pp. 20ff. og 238ff.; Gauthier, *Prog.*

dette erhverv forestiller han sig, at slaver skal "overtage", og de tre oboler er i virkeligheden mere symbolet på den virkeliggjorte *homo politicus*.

Gauthier har her præsenteret en tolkning, der i en vis forstand er en syntese af tidligere forslag. Idéen om *trophe* lig *misthos* kommer oprindeligt fra Herzog, mens en egentlig skelnen mellem kortsigtet og langsigtet mål først findes hos Giglioni. Forskellene er dog yderst væsentlige: netop den tydelige markering af to økonomiske formål i *Poroi* er et vigtigt fremskridt fra Herzog og Wilhelm, der ikke synes at tænke i disse baner. Overfor Giglioni har Gauthiers tolkning den fordel, at den forklarer *Poroi* som en plan, der tager udgangspunkt i en *eisphora* og derfra gennemfører visse delvise mål som led i den samlede plan, indtil det endelige økonomiske mål er nået. Giglioni lader også planen begynde med en *eisphora*, men til gengæld får hun aldrig forklaret præcis, hvordan de tre oboler, der skal gives som *trophe*, passer ind i den samlede plan. At jeg i øvrigt finder hele hendes forståelse af de relevante afsnit om *trophe* forkert, har jeg allerede nævnt i ovenstående.

Senest har da Schütrumpf¹²³ fremsat en fuldkommen ny tolkning af *trophe*-spørgsmålet. For ham er den endelige realisering af planen heller ikke umiddelbart gennemførlig, men når den gennemføres, skal den være til gavn for alle borgere; således er han til dette punkt enig med Thiel m.fl. De fattige får altså deres *trophe* uden nogen indsats, og dette er netop pointen. Til gengæld vil nemlig *misthos* for deltagelse på folkeforsamlingen og ved domstolene falde bort, hvorved mængden vil ophøre med at deltage i disse, og derved bliver det de rige, der styrer Athens politik. Dette finder han også passer bedst med den karakter, som Xenophon viser i andre værker. Schütrumpf forestiller sig således, at *Poroi* foreslår en radikal omvæltning af det bestående demokrati: de fattige, der hidtil har skaffet sig underhold ved at deltage i folkeforsamlingens møder,¹²⁴ skal have deres penge – de tre oboler – og endda dagligt, så de ikke bliver snydt, men skal ikke kunne tjene flere ved at møde op. Når de ikke længere får *misthos*, vil de holde op med at komme, og så vil kun de "gode" borgere drive politik. Dette er næsten, hvad man – ifølge Schütrumpf – kan kalde "en fredelig oligarkisk revolution."

Dette er omtrent det punkt, hvor sagen står på nuværende tidspunkt, og det er således særligt de to sidstnævnte tolkninger, Gauthiers og Schütrumpfs, der må undersøges; ikke kun fordi det er de sidste fortolkninger, der er fremsat, men også fordi de tilsammen indeholder, hvad der i tidens løb er sagt om *trophe*-spørgsmålet i *Poroi*.

Mod Gauthiers tolkning er der adskillige indvendinger, der allerede er blevet fremført af andre. Schütrumpf,¹²⁵ hvis synsvinkel, som beskrevet ovenfor, er radikalt anderledes, må nødvendigvis kommentere Gauthiers. Hans væsentligste kritik består i den påstand, at VI.1 ikke kan henvise til morgendagens Athen, da den passage nødvendigvis må indbefatte alle de forslag, som Xenophon hidtil har fremsat. Når Xenophon siger: ὁ δῆμος τροφῆς εὐπορήσει, er det resultatet af *Poroi*'s samlede plan, han giver, og der må således

¹²³ Schütrumpf, pp. 15ff.

¹²⁴ At sådanne fandtes viser Isoc. VIII.130.

¹²⁵ Schütrumpf, pp. 65ff. indeholder hans samlede kritik af Gauthiers tolkning af *trophe*.

tales om det langsigtede mål. Gauthier¹²⁶ erkender selv i en artikel fra 1984 det rimelige i denne kritik, og dette får som konsekvens, at han tilsyneladende ikke længere kan henvise til et eneste sted i *Poroi*, der beskæftiger sig med den umiddelbare virkning af planerne, dvs. morgendagens Athen. Dette får dog ikke på nogen måde Gauthier til at opgive sin tolkning. Hans modargument lyder: "... le commentateur doit s'interroger aussi au sujet des premiers résultats: à quelles occasions, selon quelles modalités et sous quelle forme les sommes progressivement disponibles au cours des années suivantes auraient-elles été distribuées aux citoyens? Xénophon ne précisant pas son propos, l'hypothèse la plus simple me semble toujours être celle que j'avais adoptée à la suite de R. Herzog et d'A. Wilhelm: ..." Herved ses, at Gauthier i 1984 selv indrømmer ikke at kunne præcisere den periode, som han hævder eksisterer mellem *eisphora'en* og idealet; han har blot valgt den løsning, der forekommer ham den mest enkle. Schütrumpf er på dette punkt tilfreds med at så tvivl om "morgendagens Athen", men andre forskere har hævdet, at Gauthiers løsning i virkeligheden slet ikke er mulig – i hvert fald ikke i præcis den form, han giver den.

Gauthier mener – som sagt –, at den omtalte *trophe* er *misthos*, og således er *demos* i VI.1 betegnelsen for folket, der udøver sine borgerpligter – særligt på folkeforsamlingen og ved domstolene. Baseret på et studie¹²⁷ i brugen af glosen *demos* i forhold til hhv. folkeforsamlingen og domstolene, der viser, at *demos* i betydningen "det athenske folk" aldrig bruges om nævningene ved domstolene, men ofte om folkeforsamlingen, hævder herimod Hansen i en efterfølgende artikel,¹²⁸ at Gauthiers tolkning må være forkert, dvs. *trophe* kan ikke angive *misthos* til folkeforsamlingen og nævningene. Hansen påpeger, at *demos* i *Poroi* VI.1 er modstillet "de rige" (ὁ μὲν δῆμος ... οἱ δὲ πλούσιοι ...), hvorfor den naturlige tolkning er, at *demos* angiver οἱ ἄποροι. Hansens sidste argument – at *misthos* for deltagelse på folkeforsamlingen på dette tidspunkt muligvis allerede var blevet hævet til 1-1,5 drachme, som nævnt ca. 325 f.Kr. af Aristoteles – er vel mindre betydningsfuldt, og han ser da også selv det faktum, at *demos* ikke kan henvise til nævningene ved domstolen, som det vigtigste argument. De præcise konsekvenser, hans tolkning må have for opfattelsen af hele *Poroi*, går Hansen ikke nærmere ind på, da det ville falde uden for hans område. Isager¹²⁹ siger herom, at Gauthiers tolkning – efter hendes mening – kan opretholdes, da Gauthier stadig har parallellen til Aristoteles vedr. *trophe* lig *misthos*. "Det altafgørende er, hvad *trophe* betyder".¹³⁰

Om Isager og Gauthier har ret til at gå udenom Hansens konklusionerne på denne måde, er jeg ikke sikker på. Jeg ser ikke, hvordan man kan bestride hans konklusion: at *demos* aldrig er lig med nævninge, der er baseret på overvældende bevismateriale, og hvis man accepterer dette, må man da ikke i

¹²⁶ Gauthier, *Prog.*, pp. 188f.

¹²⁷ Hansen, *Demos, Ecclesia and Dicasterion in Classical Athens*.

¹²⁸ Hansen, *Misthos*, pp. 20f. (hans n.23).

¹²⁹ Isager, p. 19n30. Også Gauthier, *Prog.*, p. 190n12 selv tager Hansens kritik forbløffende roligt.

¹³⁰ Selv denne Aristoteles-parallel erklærer Schütrumpf, pp. 67ff. for ugyldig; om han gør dette med rette, er jeg usikker på, men han har i hvert fald ret i, at Aristoteles ikke er helt så tydelig i spørgsmålet, som Herzog og Gauthier gør ham til. Hvis man accepterer Schütrumpfs argument mod denne parallel, er Gauthiers tolkning fuldstændig uden fundament.

VI.1 i det mindste undtage domstolene fra de *misthos*-givende funktioner, når der siges, at *demos* vil have rigeligt *trophe*? For at støtte Gauthiers tolkning kan det måske hævdes, at selvom glosen *trophe* i VI.1 indeholder *misthos* til nævninge, er betegnelsen *demos* i afsnittet naturligvis ikke udelukkende rettet herimod men snarere en altomfattende betegnelse for et “folk, der deltager for at få *misthos*”. At der bl.a. er tale om betaling til nævninge er trængt i baggrunden sammen med alle de andre *misthos*-funktioner, hvorved *trophe* får den begrebsmæssige karakter, som Gauthier forestiller sig; hermed kan *demos* (måske) bruges, da f.eks. den vel nok væsentligste funktion, folks deltagelse på folkeforsamlingen, netop kan betegnes med denne glose. Denne tolkning er vel ikke umulig, men helt tryk ved den er jeg ikke, og eftersom Gauthier vælger Herzogs tolkning primært, fordi den forekommer ham den mest simple, er der mere end begrundet tvivl om denne *misthos*-tolkning. Hertil skal man – efter min mening – heller ikke undervurdere Hansens andet argument, at *demos* tydeligvis stilles i modsætning til “de rige”, hvilket måske ikke er afgørende, men i hvert fald øger tvivlen om Gauthiers tolkning væsentligt.

En anden løsning er at acceptere, at *misthos* til nævninge ikke kan være en del af *trophe* og derfor hævde, at *trophe* betegner andre *misthoi* – særligt til folkeforsamlingen. Denne tolkning forekommer mig dog helt urimelig, da man for det første så må indrømme, at *trophe* og *misthos* ikke er helt identiske, og for det andet er det svært at se, hvorfor Xenophon skulle undtage netop domstolene.

De argumenter mod Gauthiers tolkning, som jeg her har fremhævet, forekommer mig at være de mest betydningsfulde, om end de ikke er de eneste. Før jeg selv bedømmer spørgsmålet om *trophe* endeligt, vil jeg dog også kort argumentere mod Schütrumpfs fortolkning af hele spørgsmålet. Dennes fortolkning forekommer umiddelbart endnu mere usandsynlig, og jeg finder hans argumentation endnu mindre overbevisende.

Schütrumpf tror – som nævnt –, at Xenophon vil skaffe borgerne tre oboler dagligt (*trophe*) i stedet for at betale dem *misthos* for at deltage på folkeforsamlingen og ved domstolene. Således er *trophe* og *misthos* altså ikke identiske. Derved, hævder Schütrumpf, vil Xenophon opnå, at mængden ikke længere vil styre Athens politik; når man ikke længere får betaling for at deltage, vil folk holde op med at komme, og netop dette er hans mål. Den største svaghed¹³¹ ved hele tolkningen er dens grundlag, *Poroï* VI.1, der lyder som følger: “Ἄλλ’ εἴ γε μὴν τῶν εἰρημένων ἀδύνατον μὲν μηδὲν ἔστι μηδὲ χαλεπόν, πραττομένων δὲ αὐτῶν προσφιλέστεροι μὲν τοῖς Ἑλλησι γενησόμεθα, ἀσφαλέστερον δὲ οἰκήσομεν, εὐκλεέστεροι δὲ ἐσόμεθα, καὶ ὁ μὲν δῆμος τροφῆς εὐπορήσει, οἱ δὲ πλούσιοι τῆς εἰς τὸν πόλεμον δαπάνης ἀπαλλαγῆσονται, περιουσίας δὲ πολλῆς γενομένης μεγαλοπρεπέστερον μὲν ἔτι ἢ νῦν ἑορτὰς ἄξομεν, ἱερὰ δ’ ἐπισκευάσομεν, τείχη δὲ καὶ νεώρια ἀνορτώσομεν, ἱερεῦσι δὲ καὶ βουλῇ καὶ ἀρχαῖς καὶ ἱππεῦσι τὰ πάτρια ἀποδώσομεν, πῶς οὐκ ἄξιον ὡς τάχιστα τούτοις ἐγχειρεῖν, ...” Schütrumpf observerer, at der her bl.a. tales om *misthos* til præster, Rådet og embedsmænd, men intet siges om folkeforsamlingen og domstolene, og dette er underligt, da de to sidstnævnte var de, der var væsentligst for de fleste borgere.¹³² Herefter fortsætter han: “Der naheliegendste Schluss ist für mich, dass Xenophons

¹³¹ For yderligere og mere udførlig argumentation, cf. Gauthier, *Prog.*

¹³² Schütrumpf, pp. 22f. Også Gauthier, *Comm.*, pp. 29f. bemærker dette.

Triobolie Richter- und Ekklesiastensold ersetzen sollte.” Når Xenophon overhovedet ikke taler om *misthos* til disse to funktioner, er det således, fordi han har tænkt sig at fjerne den, men samtidig udmærket ved, at det vil ændre demokratiet fuldstændigt, hvorfor han er noget betænkelig ved at fremsætte sit forslag. Ud fra Xenophons tavshed om *misthos* til folkeforsamlingen og domstolene i et opsummerende afsnit om den samlede plans goder, bygger Schütrumpf altså sin fortolkning – for mig at se et urimeligt spinkelt grundlag for så radikal en tolkning. Et simpelt spørgsmål til denne fortolkning lyder således: hvordan skal læseren/tilhøreren kunne forstå, at *trophe* refererer til to så specifikke funktioner, når intet i *Poroi* kan tages som positivt bevis for dette? Den almindelige tilhører skal ikke forstå det, vil Schütrumpf måske hævde, for Xenophon er nemlig nervøs ved *demos*' reaktion, men hvorfor skulle han være det? Forslaget – som Schütrumpf ser det – er ikke, at *demos* ikke skal have adgang til politik, men at man ikke ligefrem skal friste folk med *misthos*. Enhver borger vil få tre oboler dagligt, og det giver årligt mere end han nogensinde kunne tjene på folkeforsamlingen og ved domstolene,¹³³ men skulle han ønske at deltage i politik, er der intet der forhindrer ham heri. Hvorfor skulle borgeren blive vred herover? Hvis planen ikke virker, vil han jo straks vide det, da han jo skal modtage en daglig betaling af tre oboler. Således finder jeg både grundlaget for tolkningen og den angivelige grund til tavshed om formålet alt for usandsynlige.

Hvorledes man bør fortolke *trophe* og de økonomiske tanker bag Xenophons plan, er således ikke helt let at besvare. Tidligere fortolkere har – som gennemgået i ovenstående – set meget forskelligt på planen og gerne bedømt *Poroi* som helhed ud fra deres egen tolkning af *trophe*-spørgsmålet. Dette er naturligvis problematisk – til en vis grad også unødvendigt (cf. mit afsnit A) –, men er sket ganske naturligt, eftersom man ikke kan undgå at overveje, hvor stort et beløb, det egentlig er, Xenophon arbejder med, når han taler om tre oboler dagligt per borger (dvs. en udgift på mindst 600 talenter). Med et så stort beløb vil man umiddelbart opfatte det som et mål, der vil overskygge alt andet. Jeg formoder i hvert fald, at dette er årsagen til at fremhæve *trophe* – naturligvis kombineret med det faktum, at det er så vanskeligt at definere begrebet i *Poroi*. Som jeg allerede i afsnit A har nævnt, finder jeg, at Xenophons egen begrundelse (I.1) for at skrive hele *Poroi* er blevet tilsidesat af denne grund, men hvis jeg i det følgende fastholder, at Xenophon som det første i hele skriftet har beskrevet sit formål, kan jeg også hævde, at *trophe* – hvad end det er, og hvor stort et beløb det end er – “blot” er at betragte som et middel, ikke skriftets hovedformål.

Hvad der kan siges med sikkerhed om *trophe* er således ikke meget, men den smule, der ikke kan bestrides, må være grundlag for diskussionen. Det første, der kan siges med sikkerhed, er, at Xenophon ikke gør sig nogen forestilling om at gennemføre den samlede plan på en uge, en måned eller et år.

¹³³ Folkeforsamlingen holdt ca. 40 møder årligt, domstolene blev indkaldt måske ca. 200 gange årligt, cf. Hansen, *Demokrati*, 2, pp. 21ff. og 4, p. 24. Eftersom Xenophon regner med et år på 360 dage, vil athenske borgere ved tre oboler dagligt få et overskud på 60 drachmer i forhold til en tilværelse på folkeforsamlingen og ved domstolene, og ved denne udregning skal man endda antage, at den fattige var flittig nok til at overholde alle mødedage for at få sine tre oboler.

Det endelige økonomiske mål ligger langt ude i fremtiden,¹³⁴ hvad samtlige fortolkere godt kan blive enige om, men eftersom Xenophon – for at athenerne ikke skal fortsætte med at behandle deres forbundsfæller uretfærdigt (cf. mit afsnit A) – vil afhjælpe fattigdommen hurtigt, forekommer det mig åbenlyst, at Gauthier mod Schütrumpf har helt ret i tydeligt at adskille to faser i planen. At der – som demonstreret – er adskillige problemer ved Gauthiers tolkning af den første fase, dvs. “morgendagens Athen”, er i første omgang ikke så vigtigt som det faktum, at en sådan skelnen eksisterer.

Spørgsmålet er herefter, om man kan sige noget med sikkerhed om hver enkelt af faserne. At der faktisk er belæg i teksten for nogle forsigtige udsagn, mener jeg at kunne hævde særlig med henvisning til IV.23-24. Her siger Xenophon eksplicit, at efter 5-6 år vil Athen have 6000 slaver, hvis man i løbet af denne periode bruger indtægten fra de 1200 oprindelige slaver. Væsentligt i denne henseende er det, at han tydeligvis forestiller sig, at alle de penge, som de enkelte slaveforpagtere betaler staten i de første 5-6 år, skal bruges til køb af flere slaver. Når staten har opnået et slaveantal på 6000, skal den i det følgende år sætte 20 talenter af til køb af flere slaver og 40 talenter εἰς ἄλλ’ ὄ, τι ἂν δέη.¹³⁵ Hvad der er særlig interessant ved denne ændring i brugen af pengene, er, at de 20 talenter, som der skal købes slaver for i det syvende år, er et mindre beløb, end der skal købes for i det sjette.¹³⁶ Xenophon ændrer således efter 5-6 år brugen af de penge, der kommer fra den vigtigste indtægtskilde, slaverne til Laurion-minerne; hvor de før udelukkende blev brugt til forøgelse af slavebestanden, er det nu kun 1/3, der skal bruges dertil, mens de andre 2/3 sættes af til nogle udgifter, han ikke definerer nærmere. Således mener jeg mod Schütrumpf, at dette afsnit tydeligt adskiller to faser i planen.

Med sikkerhed kan det altså hævdes, at Xenophon i den første fase (med hvilken betegnelse jeg herefter vil henvise til de første 5-6 år) ikke vil bruge nogen som helst eller kun meget små beløb ud af indtægten fra mineslaverne på andet end flere slaver. I den anden fase (dvs. tiden efter de 5-6 år og frem til opnåelsen af de tre oboler dagligt) skal ske en større omfordeling af pengene, hvorved 2/3 af indtægten fra mineslaverne stilles mere frit.

Eftersom jeg har antaget denne fortolkning, som jeg finder stærkt belæg for i teksten, bliver det af største vigtighed, hvordan midlerne fra de tidligere forslag vedr. forøgelse af indtægterne skal bruges i den første fase. Det kan nemlig se ud

¹³⁴ Dette ses ubetvivleligt ud fra *Vect.* IV.23-24 og 33-36.

¹³⁵ At det drejer sig udelukkende om det følgende år, siges ikke eksplicit, men eftersom de slaver, der skal købes for de 20 talenter, vil forøge næste års indtægt med ca. syv talenter osv., kan denne udregning kun gælde for det følgende år; ellers måtte Xenophon også medregne stigninger i indtægterne. Princippet med at sætte et beløb af til andre fornødenheder derimod må man antage vedbliver, da han ellers måtte nævne, at der var tale om en engangsforestilling.

¹³⁶ Med en slavepris på 175 drachmer vil staten efter fem år have ca. 5200 slaver, hvilket vil give en indtægt på ca. 52 talenter, der alle skal bruges til flere slaver. Staten skal altså købe for 32 talenter mindre slaver, når den har opnået 6000 slaver, dvs. ca. 1100 slaver. Jeg ser ikke, hvordan man vil kunne tolke meget anderledes, og i hvert fald kan man ikke hævde, at Xenophon allerede i de foregående 5-6 år også må have sat store beløb af, da Athen så ikke ville kunne nå et antal på 6000 slaver efter dette tidsrum. Hertil kommer, at *Poroi's* tekst strider mod en sådan tolkning (ἦν γε μέντοι τὸ πρῶτον συστῆ διακόσια καὶ χίλια ἀνδράποδα, εἰκὸς ἢδη ἀπ’ αὐτῆς τῆς προσόδου ἐν ἔτεσι πέντε ἢ ἕξ μὴ μείον ἂν τῶν ἐξακισχιλίων γενέσθαι).

til, at der er en modsætning i, at der i en relativt lang periode ikke gøres noget mod den fattigdom, der delvist er grunden til skriftets eksistens (cf. mit afsnit A). Således har jeg med Schütrumpf f.eks. allerede fremhævet mod Giglionis tolkning, at den er usandsynlig bl.a. på grund af den manglende hjælp til de fattige, mens de rige får deres "*eisphora*-indszkod" tilbage.¹³⁷ Selvom det ikke så meget var den manglende hjælp til de fattige, som det, at de rige skulle tilbagebetales først, jeg havde store forbehold overfor, og situationen derfor ved min tolkning forekommer mig at være en anden, er det ikke uvæsentligt, hvad pengene fra metøker og handel skal bruges til (cf. mine afsnit C og D).

Som jeg allerede har fremhævet, er Xenophon ikke så nøjagtig i sin gennemgang af disse indtægtskilder, som han er, når han taler om Laurion. *Poroi* II og III.1-5 og 12-14 indeholder ikke beregninger for indtægter, og især II giver indtryk af at være en hurtig – næsten forhastet – gennemgang af forslag, der vil gavne staten, hvis de bliver gennemført. Om selve brugen af indtægterne fra metøker og handel siger Xenophon intet. Han siger derimod eksplicit, at af den indledende *eisphora*, der skal sætte hele planen i gang, skal en del sættes af til hoteller, bygninger indrettet til handel osv., og han viser derved, at også dette område skal have et kapitaltilskud i den første fase. Isokrates overdriber muligvis, når han fortæller, at der ingen metøker og handelsmænd er tilbage i Athen, men helt forkert kan det ikke være, og således må også Xenophon lave sine beregninger ud fra det faktum, at Athen i 355 f.Kr. har stor mangel på disse. Denne mangel er grunden til, at han ser gode indtægtsmuligheder her, men samtidig er det måske også derfor, han ikke foretager beregninger, dels fordi han ikke ved, hvor mange han kan forvente at lokke til, dels fordi beløbet ikke bliver så stort og vigtigt som det, han vil skaffe fra Laurion. Jeg finder det ikke nogen god ide at forsøge at beregne, hvilket beløb han forventer sig af metøker og handel, da de givne oplysninger er alt for sparsomme, men eftersom mineslavernes antal skal forøges udelukkende ved dem selv, er der tre muligheder m.h.t. brugen af metøk- og handelsindtægter:

- 1) De er sat af til yderligere at styrke handelsforholdene.
- 2) De er sat af til at afhjælpe fattigdommen.
- 3) De er sat af til en kombination af de to ovennævnte forhold

og dertil eventuelle nødvendigheder i lighed med de 40 talenter fra Laurion. Af disse muligheder mener jeg at kunne udelukke nr. to fra begyndelsen, da Xenophon ellers må forestille sig, at han kan gennemføre sine handelsforanstaltninger udelukkende ved hjælp af *eisphora*'en, og at han ikke gør dette, giver teksten selv belæg for.¹³⁸ Dertil kommer, at når han overhovedet vil gennemføre en *eisphora*, er det næppe således, at pengene skal uddeles et par år senere, hvorved han jo vil få gennemført færre af sine planer.

Hvis på den anden side Xenophon har tænkt sig udelukkende at bruge pengene på bygningsværker osv., vil de fattiges situation på ingen måde ændres i løbet af den første fase. Om dette er en tålelig løsning for Xenophon selv, tvivler jeg på. Han er udmærket klar over, at de tre oboler ligger langt ude i fremtiden, og han mener også at vide, hvordan han kan nå dertil ved at støtte metøker, handel og minedrift, men han er nødsaget til fra begyndelsen at vise sin gode

¹³⁷ Cf. *supra* og Schütrumpf, p. 73.

¹³⁸ *Vect.* IV.33-36.

vilje overfor de fattige. Trods alt er de en væsentlig del af grunden til, at han overhovedet skriver (cf. mit afsnit A), og de skal på en eller anden måde kunne føle, at planen betyder en ændring til det bedre for dem. Derfor antager jeg, at indtægten fra metøker og handlen skal bruges både til flere foranstaltninger vedr. handel, mod fattigdommen og i det hele taget til eventuelle økonomiske problemer eller muligheder, som Athen må få. Helt udelukke, at Xenophon slet ikke har faste planer for de endnu ubestemte indtægter fra metøker og handel, tør jeg dog ikke (cf. nedenfor).

Hermed kan det konkluderes, at den første fase ikke kan være særlig rig på *trophe*. På denne baggrund er det fristende at se *trophe* som flere og bedre *misthoi* i denne periode – især fordi det umiddelbart kan synes svært at se, hvilken form for støtte til borgerne, der lettere kan kontrolleres og sættes i system. Men de argumenter, som er nævnt ovenfor, forekommer mig afgørende imod en sådan tolkning, og selv hvis man ikke er enig heri, er der intet positivt bevis for, at der er tale om *misthos*; tværtimod fremhæver Gauthier selv, at denne er valgt, fordi han anser den for den mest simple. At dette i hvert fald ikke er rigtigt, må Schütrumps og Hansens argumenter siges at vise.

Når første fase er slut, ændres situationen væsentligt. Der nævnes intet om, at anden fase vil ændre på foranstaltningerne indenfor handel, men m.h.t. Laurion vil Athen på dette tidspunkt have så mange mineslaver, at en del af indtægten derfra også kan bruges til andre formål end blot at købe flere og flere slaver. Hvilke nødvendigheder det er, dette “nye” beløb (40 talenter første år, cf. mit afsnit E) skal bruges til, siges ikke, men Gauthier¹³⁹ taler herom meget kategorisk (“... sans doute pour la distribution d’un triobole plus fréquent qu’autrefois (mais pas encore quotidien) ...”). Der kan næppe være tvivl om, at Xenophon med et så stort beløb på hånden også må tænke på *demos*.

IV.23-24 henviser til begyndelsen af anden fase; resten af de relevante henvisninger er til det endelige økonomiske mål.¹⁴⁰ Planen er gennemført, når hver enkelt borger dagligt kan inkassere tre oboler, og dette vil han kunne i det øjeblik, hvor der er tre slaver per borger. Xenophon giver selv disse tal,¹⁴¹ og derved bliver de så meget mere interessante, da det derfor synes tvingende, at de tre oboler dagligt (dvs. den endelige *trophe*) udelukkende skal komme fra mineslaverne. Således ser man igen – men her endnu tydeligere –, at Xenophons forslag i kap. II og III ikke i egentlig forstand er del af den langsigtede plan. På den anden side er nogle af forslagene vedr. handel meget omfattende, og det er næppe sandsynligt, at han ikke medregner en gevinst fra disse overhovedet. Jeg finder det mest rimeligt, at indtægterne fra handel skal være en art supplement til indtægterne fra slaverne – måske især til den del, der skal bruges til forskellige udefinerede nødvendigheder. Dertil kommer, at VI.1 synes at forudsætte, at *alle* de foregående forslag vil bidrage til *trophe*.

I anden fase af planen opererer Xenophon således med meget store beløb til *demos*. Allerede fra begyndelsen af denne fase skal størsteparten af indtægterne fra slaverne afsættes til en pulje, der i en vis udstrækning skal afhjælpe borgernes fattigdom. Fra dette punkt vil der ske en langsom, men

¹³⁹ Gauthier, *Comm.*, p. 156.

¹⁴⁰ Til de tidligere nævnte passager har jeg altså senere tilføjet IV.23-24 som relevant.

¹⁴¹ *Vect.* III.8-10 og IV.17.

sikker udvikling hen imod planens afslutning, hvorved Athen vil have opnået at afhjælpe fattigdommen og således ikke længere være tvunget til at behandle dens forbundsfæller urimeligt. At staten samtidig vil blive økonomisk stærk, er naturligvis heller ikke så dårligt. Dette er Xenophons plan gennemgået fra *eisphora* til de tre oboler.

Jeg har nu modificeret og tidsbestemt planens to faser og desuden gennemgået, hvordan jeg forestiller mig, at staten må benytte de indtægter, der vil begynde at komme, og dette har jeg især gjort med henblik på den økonomiske hjælp til de fattige (*trophe*). Hvad jeg har forsøgt at beskrive, er, *hvilke* beløb – så vidt muligt –, der skal udbetales, og *hvornår* de skal betales, men *hvordan* det skal foregå, dvs. det store stridsspørgsmål, er endnu ikke blevet besvaret. De meget forskellige svar, der i tidens løb er blevet givet, taler sit tydelige sprog: spørgsmålet kan næppe besvares med fuldkommen sikkerhed. Dog forekommer det mig, at nogle ting kan hævdes med en vis sandsynlighed.

Først og fremmest tror jeg med Schütrumpf og Hansen, at man må afvise tolkningen: *trophe* lig *misthos*. Argumenterne imod er mange og stærke, og samtidig er der intet, der eksplicit støtter en sådan tolkning. Hermed har man indsnævret mulighederne en smule, men stadigvæk er det svært at sige præcist, hvordan Xenophon forestiller sig *trophe* til borgerne. Den retning i fortolkningen, som Thiel repræsenterer, er jo meget mere omfattende end Herzogs, men det mest væsentlige er, at *trophe* er frigjort fra *misthos*. Schütrumpf,¹⁴² der argumenterer for, at *trophe* erstatter *misthos* til folkeforsamlingen og domstolene, hævder mod Thiels fortolkning, at det ikke er sandsynligt, at der både skal udbetales så store beløb i *misthos* og samtidig tre oboler dagligt i en periode, hvor Athen havde så dårlig en økonomi. At dette argument allerede ved dets udgangspunkt er fejlagtigt, er klart, da de tre oboler er beregnet til en fjern fremtid, hvor økonomien er på fode igen, men det leder samtidig ind på nogle andre interessante baner: ville det daværende Athen have været i stand til at udbetale *misthos* og samtidig støtte de fattige i den første fase? At svaret på dette spørgsmål er bekræftende, kan siges med sikkerhed, eftersom denne dobbelte funktion faktisk blev udført netop i tiden efter 355 f.Kr..

Euboulos blev sandsynligvis hurtigt efter Forbundsføllekrigens afslutning en betydningsfuld politiker. Magt og popularitet fik han især som bestyrer af Den teoriske Fond, der oprindeligt havde til opgave at give økonomisk støtte til borgere, der skulle i teatret ved en af festerne. Under ham blev der uddelt mere rundhåndet, og fondet var ikke længere kun beregnet til "teaterpenge", men snarere egentlig støtte, og med tiden gav han også derigennem penge til større projekter.¹⁴³ Sådanne uddelinger var altså mulige og blev foretaget forholdsvis kort tid efter Forbundsføllekriegen.

Det har naturligvis ikke undgået fortolkernes opmærksomhed, at Euboulos havde en politik, der i mange henseender minder om *Poroi*, men netop Den teoriske Fond knytttes sjældent dertil. Gauthier,¹⁴⁴ der er opmærksom på ligheden, formulerer sig således: "Le *théorikon*, associé au nom d'Euboulos, fut considéré à juste titre comme 'le ciment de la démocratie': n'aurait-on pu dire

¹⁴² Schütrumpf, p. 23.

¹⁴³ Cf. Busolt/Swoboda, II, pp. 1143ff.; Hansen, *Demokrati*, 5.

¹⁴⁴ Gauthier, *Prog.*, p. 199.

la meme chose du triobole 'quotidien' de Xénophon, s'il avait vu le jour?", dvs. han fremhæver ligheden mellem *theorika* og de tre oboler, men adskiller dem også tydeligt. Eftersom der ikke er noget egentligt bevis for, hvordan Xenophon har tænkt sig støtten til de fattige i første fase, bør man måske for fuldstændighedens skyld overveje nogle flere muligheder, end de to gængse, dvs. udover *misthos* og en helt ny type understøttelse udover alt, hvad der i forvejen eksisterer.

Hele tonen i *Poroi* tyder på, at der er tale om en art gave/understøttelse til borgerne, når der tales om *trophe: demos*, der skal have *trophe*, sættes – som nævnt – i modsætning til "de rige" og angiver således tydeligvis "de fattige", hvilket det især er vanskeligt at forsonne *misthos*-tolkningen med. På den anden side er det jo også blevet fremhævet, at endnu en ny og stor udgift vil være for meget for Athens økonomi, hvorfor Thiel m.fl. har været tvunget til at gøre Xenophon til en urealistisk, ukyndig økonom, når han fremsætter et sådant forslag, en konklusion, der strider mod de egenskaber, man ellers må tillægge Xenophon. Disse to løsninger på problemet indeholder altså væsentlige vanskeligheder, men hvis der i stedet med *trophe* menes *theorika* eller en erstatningsform, vil problemerne forsvinde, og samtidig vil andre forhold blive mere rimelige.

For det første er det klart, at en sådan type udbetaling – hvilket også er styrken ved *misthos*-tolkningen – allerede på det tidspunkt, hvor Xenophon fremsætter sine forslag, er sat i system. Således bliver der ikke nogen stor ekstra udgift for staten ved at antage planen, da forslaget i realiteten ikke er andet end flere og større udbetalinger fra fonden, hvilket – som sagt – er lig det punkt, som Gauthier fremhæver som en fordel ved sin tolkning. Fordelen ved at antage, at der er tale om *theorika*, ikke *misthos*, forekommer mig dog klar, hvis man accepterer, at *demos* betyder "de fattige". Hermed fremhæves nemlig tydeligvis, at *trophe* skal være underhold for borgerne, og hertil passer *theorika* glimrende, hvilket ikke kan siges om *misthos*. Hvis man udelukkende betragter tonen i *Poroi*, og hvad der umiddelbart er mest praktisk og muligt at gennemføre, er tolkningen af *trophe* som *theorika* at foretrække frem for *misthos* og en ny type udgift.

Et andet interessant argument kan fremhæves ud fra *Poroi* VI.1. Gauthier bruger stedet til at vise, at *trophe* henviser til *misthos* til folkeforsamlingen og domstolene, fordi han finder det underligt, at denne ellers vil mangle. Herimod finder jeg det endnu mere underligt, at Xenophon i et skrift mod fattigdommen slet ikke beskæftiger sig med den understøttelse, der allerede på dette tidspunkt blev udbetalt. VI.1 giver nogle eksempler på *misthos*, men Xenophon nævner dem ikke *qua* eksempler, men fordi han ønsker at ændre det nuværende beløb til det, der blev udbetalt i det 5. århundrede.¹⁴⁵ Eftersom *misthos* til folkeforsamlingen og domstolene (*pace* Schütrumpf) ikke skal ændres, skal han da nævne dem blot for at nævne dem? *Theorika* derimod er dels mere væsentlig for den "almindelige, fattige borger",¹⁴⁶ dels nødvendigt at nævne,

¹⁴⁵ Cf. Hansen, *Perquisites*, pp. 108f. og hans n.6.

¹⁴⁶ Plut., *Mor.* 1011B fortæller, at Demades betegede *theorika* som κόλλα τῆς δημοκρατίας.

hvis borgerne skal forstå planen som helhed.¹⁴⁷ Dette betyder, at når Xenophon hævder, at ὁ δῆμος τροφῆς εὐπορήσει, taler han om udbetalinger, der ikke skal betales tilbage, dvs. ren understøttelse. Om man ligefrem skal se en forbindelse mellem *Poroi* og Euboulos' øgede *theorika*, tvivler jeg på, men netop denne forøgelse af understøttelse viser, at Den teoriske Fond var betydningsfuld i tiden efter 355 f.Kr., hvorfor Xenophon vel bør nævne den. I hvert fald finder jeg det mere underligt, hvis han har udeladt omtale af den end manglende omtale af *misthos* til folkeforsamlingen og domstolene.

Sluttelig kan man argumentere ud fra spørgsmålet om *Poroi's* realistiske muligheder for at blive gennemført. Som nævnt har hovedparten af fortolkerne ment, at *trophe* er en "gave" til *demos*, da det er sådan, teksten umiddelbart læses. At dette er ødelæggende for bedømmelsen af skriftet, ses hos samtlige fortolkere siden Böckh, der har hældet til denne anskuelse, da de alle har vurderet det som en håbløs økonoms skrift. Hertil bidrager yderligere, at de ikke skelner mellem flere faser i *Poroi* og derfor udelukkende betragter de tre oboler i forhold til Athens økonomiske formåen. Delvise mål bliver ikke betragtet. Derfor er det – formoder jeg –, at Herzog fremsætter sin tolkning: *trophe* lig *misthos*, hvorved forslagene kan bedømmes med et mere åbent sind, da udbetalingen begrænses væsentligt. Samtidig gør han dog – som nævnt – vold mod skriftets tone, eftersom der intet er i *Poroi*, der peger hen imod, at der er tale om betaling for en ydelse. *Trophe* lig *theorika* forener de positive elementer i disse to tolkninger: ligesom den første har *theorika* karakter af understøttelse, men i modsætning til den er der tale om en kontrolleret, allerede eksisterende understøttelse, der skal forøges (og med tiden nå tre oboler dagligt). Kontrollen og det allerede eksisterende system har *theorika* tilfælles med *misthos*, men sidstnævnte mangler fuldstændigt karakter af understøttelse. Også på dette punkt synes *theorika* at passe bedre til tekstens faktiske indhold.

Imod den netop fremførte tolkning kan naturligvis også anføres visse argumenter. Det mest oplagte er måske, at glosen *theorika* aldrig bringes i sammenhæng med *trophe* i *Poroi*, hvorfor man må spørge, om Xenophons samtidige ville have forstået, at *trophe* er lig *theorika*, hvis dette er rigtigt. Om end det samme kan hævdes om Gauthiers *misthos*-tolkning, er det måske ikke en helt rimelig argumentationsmåde, når man prøver at vise sin egen tolknings gyldighed. På den anden side er fortolkeren ikke tvunget til at demonstrere ligeså meget, når han hævder, at der tales om *theorika*, som når han mener, der tales om *misthos*, eftersom førstnævnte tilsyneladende stemmer overens med *Poroi* m.h.t. tone og udførelse, hvilket ikke gælder for sidstnævnte. Et afgørende argument imod ovenstående tolkning er der i hvert fald ikke her tale om, og med *trophe* kunne også menes en erstatningsform.

Et andet argument kan bygges på IV.51-52. Ved at fremhæve dette sted mener Herzog – som nævnt – at have bevist, at *trophe* betyder *misthos*, men ikke med rette. Det relevante afsnit angiver blot, "dass die jungen Leute, die eine schon vorher bestehende Verpflichtung, die Ephebie, erfüllen..., jetzt natürlich ebenfalls wie jeder andere Bürger 3 Obolen bekommen",¹⁴⁸ og når man først har

¹⁴⁷ Hansen, *Demokrati*, 1, p. 26 fremhæver "samspillet" mellem *misthos* og *theorika*: "... *misthos* på hverdage og *theorika* på festdage."

¹⁴⁸ Schütrumpf, p. 19n92.

afvist, at det er *misthos*, der er tale om, er mulighederne for fortolkning af dette sted ligeså åbne som de andre. Således finder jeg heller ikke, at IV.51-52 kan bruges afgørende mod den fremførte fortolkning.

I det hele taget kan jeg ikke i den antikke litteratur omhandlende *theorika*,¹⁴⁹ finde noget, der afgørende kan modbevise min fortolkning. Dog vil jeg igen fremhæve, at hele diskussionen om den præcise definition af *trophe* ikke forekommer mig afgørende nødvendig for at kunne bedømme de enkelte forslag. Da det samtidig forholder sig således, at spørgsmålet næppe kan besvares endeligt på det givne grundlag, finder jeg det klogest at tage samme forbehold, som Gauthier tager: jeg finder den ovenfor givne løsning bedst forenelig med teksten, men eftersom der mangler afgørende positivt bevis, og jeg ikke finder det altafgørende for forståelsen af *Poroi*, at et sådant skaffes, præsenterer jeg tolkningen mere som et forslag end som en endelig løsning. Det eneste, jeg tror at kunne sige med sikkerhed, er, at *trophe* ikke er lig med *misthos*, og må således på dette punkt adskille mig fra Gauthier. Når jeg selv i dette kapitel har gennemgået problemet så omfattende, er hertil flere grunde: først og fremmest er det – som nævnt flere gange – det emne i *Poroi*, der er mest genstand for diskussion i nyere tid; dertil kommer, at jeg ikke kan forlige mig helt med nogle af de eksisterende fortolkninger, hvorfor jeg har fundet det bedst at betragte emnet nærmere.

Kunne Xenophons endelige mål, de tre oboler dagligt til hver borger, så være blevet gennemført? Jeg ser ikke, hvordan man kan besvare heller dette spørgsmål med sikkerhed. Teksten giver det indtryk,¹⁵⁰ at Xenophon har tænkt, at hvis staten blot får tre slaver per borger, vil der også være tre oboler per borger. Selv hvis man ser bort fra, at det er tvivlsomt, om Athen kunne skaffe så mange slaver, kan man vel også have sin tvivl, om et sådant system kunne fungere uden problemer. At Xenophon derimod selv har troet på det, er jeg ikke i tvivl om, men om det har været ham magtpåliggende at nå dertil så hurtigt som muligt, er jeg ikke så sikker på. De tre oboler er nemlig ikke *målet*, men det *endelige økonomiske mål*. Man bør aldrig glemme, at Xenophon som det første selv gennemgår sit formål, og om end han taler om at afhjælpe fattigdommen, er dette delvist kun et middel til, at Athen kan genvinde sit ry blandt grækerne.

Bibliografi

Tekstudgaver, Oversættelser og Kommentarer

Xenophon: *Opuscula Politica, Equestria et Venatica* (ex recensione et cum annotationibus Dindorfii, L.)

Oxford 1866

¹⁴⁹ Cf. især Demosth. III.11-12 og XVIII.113; Arist., *Ath. Pol.* XLIII.1 og XLVII.2; Aischin. III.24-25; Harp. og Hesch. s.v. "θεωρικά".

¹⁵⁰ Man sammenligner her III.8-10 med IV.17.

Xenophon: *Ξενοφώντος Πόροι* (ed. cum prolegomenis et commentariis Thiel, J. H.)
Amsterdam 1922

Xenophon: *Scripta Minora* (ed., intro. and transl. by Marchant, E. C.)
London 1925 (Loeb Classical Library)

Xenophon: *De Vectigalibus* (intro., testo critico, traduzione ed indici a cura di Giglioli, G. B.)
Firenze 1970 (Biblioteca di Studi Superiori; 57)

Xénophon: *Un Commentaire Historique des Poroi de Xénophon* (texte et commentaire par Gauthier, P.)
Geneve/Paris 1976 (Hautes études du monde gréco-romain; 8)

Xenofon: *Indtægtskilder – Poroi* (indledning og oversættelse ved Isager, S.)
København 1979 (Opuscula Graecolatina; 19)

Xenophon: *Vorschläge zur Beschaffung von Geldmitteln oder über die Staatseinkünfte* (eingeleitet, hrsg. und übersetzt von Schütrumpf, E.)
Darmstadt 1982 (Texte zur Forschung; 38)

Anden Litteratur

Ardaillon, E.: *Les Mines du Laurion dans l'Antiquité*
Paris 1897 (Bibliothèque des écoles francaises d'Athènes et de Rome; 77)

Austin, M./Vidal-Naquet, P.: *Économies et Sociétés en Grèce Ancienne*
Paris 1972 (engelsk oversættelse 1977)

Blass, F.: *Die Attische Beredsamkeit*³
Hildesheim 1962 (1. ed. 1887-)

Böckh, A.: *Die Staatshaushaltung der Athener I-II*³ (hrsg. und mit Anmerkungen begleitet von Fränkel, M.)
Berlin 1886 (1. ed. 1817)

Breitenbach, H. R.: *Xenophon von Athen* (særtryk af RE IX A2, pp. 1567-2051)
Stuttgart 1966

Brinkmann, A.: *Zu Xenophons Poroi* (RhM 67, 1912, pp. 135-137)

Busolt, G./Swoboda, H.: *Griechische Staatskunde I-II*³
München 1920- (Handbuch der Altertumswissenschaft IV,i,1)

- Cataudella, M. R.: *Per la Datazione dei Poroi: Guerre ed Eisphorai* (Sileno 10, 1984, pp. 147-155)
- Cawkwell, G. L.: *Eubulus* (JHS 83, 1963, pp. 47-67)
- Clerc, M.: *Les Métèques Athéniens*
Paris 1893 (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome; 64)
- Crosby, M.: *The Leases of the Laureion Mines* (Hesperia 19, 1950, pp. 189-312)
- Crosby, M.: *Greek Inscriptions – A Poletai Record of the Year 367/6 b.c.* (med "addendum: A Topographical Note," by Young, J.) (Hesperia 10, 1941, pp. 14-30)
- Delebecque, E.: *Essai sur la Vie de Xénophon*
Paris 1957 (Études et Commentaires XXV)
- Diehl, C.: *Quo Tempore qua Mente scriptus sit Libellus qui Πόροι inscribitur*
Paris 1888
- Dillery, J.: *Xenophon's Poroi and Athenian Imperialism* (Historia 42, 1993, pp. 1-11)
- Ehrenberg, V.: *The Greek State*²
London 1969 (1. ed. 1960)
- Finley, M. I.: *Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500-200 b.c.*
New Brunswick/N. J. 1952
- Frisch, H.: *Athenernes Statsforfatning – En Filologisk-Historisk Analyse af Pseudo-Xenofons Skrift De Re Publica Atheniensium*
København 1941
- Gauthier, P.: *Symbola – Les Étrangers et la Justice dans les Cités Grecques*
Nantes 1972 (Annales de l'Est; Mémoire 42)
- Gleiniger, T.: *De Xenophontis Libello qui Πόροι inscribitur*
Halle 1874
- Gluskina, L. M.: *Studien zu den Sozial-Ökonomischen Verhältnissen in Attika im 4. jh. v.u.z.* (Eirene 12, 1974, pp. 111-138)
- Gomme, A. W.: *Traders and Manufacturers in Greece* (i "Essays in Greek History & Literature", pp. 42-66)
Oxford 1937

- Hagen, H.: *Ueber die Angebliche xenophontische Schrift von dem Einkünften* (Eos 2, 1866, pp. 149-167)
- Hammond, N. G. L.: *A History of Greece to 322 b.c.* Oxford 1959
- Hansen, M. H.: *Det Athenske Demokrati* København 1977-
- Hansen, M. H.: *Demos, Ecclesia and Dicasterion in Classical Athens* (GRBS 19, 1978, pp. 127-146)
- Hansen, M. H.: *Misthos for Magistrates in Classical Athens* (SO 54, 1979, pp. 5-22)
- Hansen, M. H.: *Perquisites for Magistrates in Fourth-Century Athens* (C&M 32, 1971-1980, pp. 105-125)
- Hasebroek, J.: *Staat und Handel im alten Griechenland* Tübingen 1928
- Herzog, R.: *Zu Xenophons Poroi* (i "Festgabe Hugo Blümner", pp. 469-480) Zürich 1914
- Holzapfel, L.: *Ueber die Abfassungszeit der dem Xenophon zugeschriebenen Πόροι* (Philologus 41, 1882, pp. 242-269)
- Hopper, R. J.: *Trade and Industry in Classical Greece* London 1979
- Hopper, R. J.: *The Attic Silver Mines in the Fourth Century b.c.* (ABSA 48, 1953, pp. 200-254)
- Kierkegaard, S.: *Om Begrebet Ironi* (Søren Kierkegaards Skrifter vol. 1) København 1997 (1. ed. 1841)
- Lauffer, S.: *Die Bergwerkslaven von Laureion I-II* (Akad. d. Wissenschaften. und Litteratur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse 1955 (nr. 12) og 1956 (nr. 11))
- Lieck, K. v. d.: *Die Xenophontische Schrift von den Einkünften* Würzburg 1933
- Meritt, B. D.: *Greek Inscriptions* (Hesperia 5, 1936, pp. 355-441)
- Meyer, E.: *Die Wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* (i "Kleine Schriften, I", pp. 79-168) Halle 1910 (1. ed. 1895)

- Oertel, F.: *Zur Frage der Attischen Grossindustrie* (RhM 79, 1930, pp. 230-252)
- Polanyi, K.: *The Livelihood of Man* (ed. by Pearson, H. W.)
N. Y. 1977
- Schwahn, W.: *Die Xenophontische Poroi und die Athenische Industrie im 4. jhdt.* (RhM 80, 1931, pp. 253-278)
- Sealey, R.: *Athens after the Social War* (JHS 75, 1955, pp. 74-81)
- Strauss, L.: *On Tyranny*
N. Y. 1963
- Thomsen, R.: *Eisphora – A Study of Direct Taxation in Ancient Athens*
København 1964
- Whitehead, D.: *The Ideology of the Athenian Metic*
Cambridge 1977
- Wilamowitz-Möllendorff, U. v.: *Demotika der Attischen Metoeken* (Hermes 22, 1887, pp. 107-128, 211-259)
- Wilhelm, A.: *Untersuchungen zu Xenophons Poroi* (WS 61, 1934, pp. 18-56)
- Zurborg, A.: *De Xenophontis Libello qui Πόροι inscribitur*
Berlin 1874